

Werken aan inclusiever voortgezet onderwijs

Dolf van Veen

Paolo van der Steenhoven

Werken aan inclusiever voortgezet onderwijs

Dolf van Veen
Paolo van der Steenhoven

september 2021

Colofon

Van Veen, D. & Steenhoven, P. van der (2021). *Werken aan inclusiever voortgezet onderwijs. Verkennend onderzoek onder scholen voor voortgezet onderwijs in Nederland*. Amsterdam: NCOJ.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

All rights reserved. No parts of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means without prior written permission of the author and the publisher holding the copyrights of the published articles.

Foto omslag: Alexis Brown

Uitgave

Nederlands Centrum Onderwijs & Jeugdzorg

© Copyright NCOJ, september 2021

www.ncoj.nl

www.naarinclusieveronderwijs.nl

survey@ncoj.nl

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van FNO-programma Jongeren INC.

Inhoudsopgave

Uitgebreide samenvatting	5
1. Inleiding	11
1.1 Achtergrond, doelstelling en onderzoeksvragen	11
1.2 Opzet van het onderzoek	12
1.2.1 Onderzoeksgroep van scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs	14
1.2.2 Dataverzameling en respons	15
1.2.3 Vragenlijst	15
1.3 Leeswijzer	16
2. Kenmerken van scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs	17
2.1 Onderwijstypen en leerlingaantallen	17
2.2 Huisvestingssituatie	17
2.3 Samenwerking met gespecialiseerd onderwijs en samenwerkingsverband	18
2.3.1 Eerdere fusie/integratie met gespecialiseerd onderwijs	18
2.3.2 Intensieve samenwerking en integratie	18
2.3.3 Ondersteuning vanuit onderwijspartners	19
2.4 Onderwijsconcepten van scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs	21
2.4.1 Vernieuwingsonderwijs	21
2.4.2 Leerstofjaarklassensysteem en aanpassingen/alternatieven	21
2.5 Onderwijs samen en/of aparte groepen of klassen voor leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven	21
2.6 Schoolbestuur en verdeelmodellen financiële middelen in het samenwerkingsverband	23
2.7 Startmoment en gepercipieerde status (beginnend/gevorderd)	24
3. Opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg / extra ondersteuning behoeven en motieven en ambities van scholen	26
3.1 Kenmerken en aantallen van leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven	26
3.1.1 Aantallen opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven	28
3.1.2 Verwijzingen vanuit scholen voor voortgezet onderwijs naar gespecialiseerd onderwijs	28
3.2 Motieven van scholen voor voortgezet onderwijs om leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven op school op te nemen	29
3.3 Ambitie van de school	31
4. Aandachtsgebieden en vorderingen bij werken aan inclusiever onderwijs	33
4.1 Aandachtsgebieden bij het ontwikkelen van inclusiever onderwijs	33
4.2 Vorderingen op aandachtsgebieden bij het ontwikkelen van inclusiever onderwijs	35
4.3 Bruikbare aanpakken, methodieken en instrumenten voor scholen die aan inclusiever onderwijs (willen) werken	37
4.4 Commentaar Inspectie van het Onderwijs op het werken aan inclusiever onderwijs op scholen voor voortgezet onderwijs	39
5. Knelpunten en prioriteiten bij werken aan inclusiever onderwijs en ondersteuningsbehoeften van scholen	41
5.1 Knelpunten bij het ontwikkelen van inclusiever onderwijs	41
5.2 Prioriteiten bij het ontwikkelen van inclusiever onderwijs	43
5.3 Samenhang tussen aandacht en vorderingen, knelpunten en prioriteiten	45
5.4 Ondersteuningsbehoeften	46
Bijlage 1 Tabellen hoofdstuk 3	48
Bijlage 2 Tabellen hoofdstuk 4	49
Bijlage 3 Tabellen hoofdstuk 5	50

Uitgebreide samenvatting

Inleiding

Dit rapport *Werken aan inclusiever voortgezet onderwijs. Verkennend onderzoek onder scholen voor voortgezet onderwijs in Nederland* is na het onderzoek in het basisonderwijs het tweede onderzoek naar de praktijk in het onderwijs en de koers die na de evaluatie van passend onderwijs in 2020 ook beleidsmatig is ingezet richting inclusiever onderwijs. De opdracht voor uitvoering van het onderzoek is gegeven vanuit het FNO-programma Jongeren INC dat, onder meer, streeft naar een kwaliteitsimpuls en versnelling op het gebied van inclusief onderwijs in Nederland. In deze publicatie staan de eerste bevindingen uit het onderzoek in het voortgezet onderwijs centraal. Daarna is er onderzoek gepland bij samenwerkingsverbanden en bij scholen voor gespecialiseerd onderwijs.

Doel en vraagstelling

Het onderzoek bij scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs is er allereerst op gericht inzicht te krijgen in de toegankelijkheid van deze scholen voor voortgezet onderwijs voor leerlingen die speciale onderwijszorg en extra ondersteuning behoeven en vooral de thema's te inventariseren waaraan deze scholen voor voortgezet onderwijs de afgelopen jaren hebben gewerkt en na te gaan welke vorderingen zij daarop hebben gemaakt. Om bij te dragen aan verdere praktijk- en beleidsontwikkeling besteedt de verkenning tevens aandacht aan het identificeren van knelpunten die deze scholen voor voortgezet onderwijs (hebben) ervaren bij het werken aan inclusiever onderwijs en aan de prioriteiten die zij voor de komende jaren zien. Daarnaast konden zij hun behoeften aan ondersteuning aangeven bij de verdere ontwikkeling van inclusiever onderwijs. Ook konden zij instrumenten en werkwijzen benoemen die bruikbaar zijn voor de ontwikkeling van inclusiever onderwijs op andere scholen.

Onderzoeksgroep en onlinevragenlijst

Met dit doel voor ogen is een onlinevragenlijst ontwikkeld voor scholen die werken aan inclusiever onderwijs. Alvorens deze kon worden uitgezet, is een bijzonder intensief zoekproces doorlopen om de beoogde scholen op het spoor te komen. Deze scholen staan immers niet als zodanig geregistreerd. Via een criteriagestuurde en tijdsintensieve zoekprocedure is de verzameling scholen voor voortgezet onderwijs die aanvankelijk ruim veertig bedroeg aangevuld via oproepen in nieuwsbulletins van een groot aantal relevante branche-, profiel- en professionele organisaties in het (speciaal) onderwijs (gericht op zelfmelding van scholen) en via een gerichte benadering van deskundigen/sleutelfiguren binnen deze organisaties. Deze zoektocht heeft uiteindelijk geleid tot een verzameling van 62 scholen voor voortgezet onderwijs. Deze scholen zijn in maart 2021 uitgenodigd voor deelname aan het onlineonderzoek. Het vervolgens realiseren van een goede respons was een stevige opgave in deze periode van Covid-19. Eind mei zijn daarom vele scholen door ons telefonisch nogmaals benaderd met het verzoek de vragenlijst af te ronden of te starten. De scholen die hun medewerking hadden toegezegd is medio juni nog een herinnering gestuurd. Er hebben 34 vo-scholen aan het onderzoek meegedaan, een respons van 55%.

Onderzoeksresultaten

Het rapport gaat uitgebreid in op de resultaten van de verkenning. Deze omvatten niet alleen antwoorden op gestelde vragen, maar betreffen ook relaties tussen bevindingen. Tevens is nagegaan of antwoorden van scholen voor voortgezet onderwijs samenhangen met bepaalde achtergrondkenmerken. De resultaten van deze analyses zijn uitgebreid beschreven in vier hoofdstukken:

- (achtergrond)kenmerken van scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs;
- opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven, motieven en ambities van deze scholen voor voortgezet onderwijs;
- aandachtsgebieden en vorderingen bij werken aan inclusiever onderwijs;
- knelpunten en prioriteiten bij werken aan inclusiever onderwijs en ondersteuningsbehoeften van deze scholen.

In deze samenvatting is de volgorde van onderwerpen aangehouden en zijn het derde en vierde punt thematisch geïntegreerd. Voor gedetailleerde bespreking verwijzen we naar de rapportage; hier volgen enkele kernbevindingen.

(Achtergrond)kenmerken van vo-scholen die aan inclusiever onderwijs werken

De volgende (achtergrond)kenmerken van vo-scholen die aan inclusiever onderwijs werken zijn in het onderzoek beschreven: huisvesting van de school (samen delen van het gebouw en/of schoolterrein), eerdere fusie/integratie of intensieve samenwerking met voortgezet onderwijs en gespecialiseerd onderwijs (pro/vso), onderwijsconcepten (vernieuwingsonderwijs en leerstofjaarklassensysteem), organisatie van het schoolbestuur, verdeelmodellen voor financiële middelen, de organisatie van klassen en groepen voor leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven, en de gepercipieerde status in de ontwikkeling van inclusiever onderwijs op school.

Huisvestings situatie en intensieve samenwerking met gespecialiseerd onderwijs van vo-scholen die aan inclusiever onderwijs werken

Drie kwart van de vo-scholen die aan inclusiever onderwijs werken (74%) deelt het schoolgebouw of het schoolterrein niet met een andere school en/of voorziening. Een vijfde van de scholen (7 scholen, 21%) deelt alleen het terrein waarop de school staat met een andere school of voorziening en 6% (2 scholen) deelt het gebouw met een andere school of voorziening (samen onder één dak).

Negen procent van alle scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs is al eerder gefuseerd of geïntegreerd met een school voor gespecialiseerd onderwijs (pro en vso). Bijna de helft van alle vo-scholen die aan inclusiever onderwijs werken (47%) geeft aan dat zij op dit moment bezig zijn met intensieve samenwerking of integratie met een school voor gespecialiseerd onderwijs. Van deze 16 scholen voor voortgezet onderwijs delen er ook 4 het schoolgebouw en/of het schoolterrein met het pro en/of vso, 12 scholen doen dat niet.

Onderwijsconcepten van vo-scholen die aan inclusiever onderwijs werken

Twee op de vijf scholen voor voortgezet onderwijs (39%) verzorgen vernieuwingsonderwijs waarvan 13 procentpunt traditioneel vernieuwingsonderwijs (Montessori en Vrije school) en 30 procentpunt andere, eigentijdse vormen.

Zes procent van alle vo-scholen werkt niet met een leerstofjaarklassensysteem en heeft de groepsindeling anders georganiseerd. Daarnaast neemt 21% het leerstofjaarklassensysteem wel als uitgangspunt maar deze scholen werken aanvullend met groepen naar niveau, leersnelheid en/of ontwikkelingsbehoefte. De resterende 73% werkt met leerstofjaarklassen zonder aanpassingen.

Onderwijs samen en/of aparte groepen of klassen voor leerlingen die extra ondersteuning en speciale onderwijszorg behoeven

Op bijna acht van de tien scholen voor voortgezet onderwijs (78%) die aan inclusiever onderwijs werken volgen leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven het onderwijs (overwegend) samen met hun andere klasgenoten, maar krijgen soms onderwijs in een aparte klas(sen)/groep(en). Dit laatste is het geval bij ruim de helft (55%) van de scholen voor voortgezet onderwijs. Van alle scholen heeft bijna een derde (32%) geen aparte klas/groep.

De vier meest genoemde vormen van aparte klassen/groepen zijn een aparte structuurgroep (32%, voor leerlingen met gedragsproblemen; druk/impulsief/werkhouding/planning), een klas voor leerlingen met ernstige gedragsproblemen (zmok) en/of psychische stoornissen (23%), leerlingen met autisme (19%), een groep/klas in combinatie van speciale onderwijszorg en zorg/jeugdhulp (19%). Andere klassen/groepen zoals onder meer een ISK-klas, een time-out-groep, een aparte groep voor leerlingen met taalontwikkelingsstoornis (TOS), aparte groep voor leerlingen die vso behoeven, en vso-school-in-school worden door 3% tot 10% van de scholen genoemd.

Inzet van onderwijspartners bij ondersteuning van leerlingen die speciale onderwijszorg en extra ondersteuning behoeven

Volgens de scholen komen het samenwerkingsverband en het eigen schoolbestuur de vraag van hun school voor voortgezet onderwijs naar ondersteuning van leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven het vaakst in hoge mate (respectievelijk 71% en 51%) tegemoet. Het is opmerkelijk dat volgens de vo-scholen het gespecialiseerd onderwijs dit minder vaak doet: 12% van de pro-scholen en maximaal 38% van de vso-clusters in (zeer) hoge mate. Waar inzet wordt geleverd is in het algemeen de mate van tevredenheid met de inzet op dit gebied bij alle onderwijspartners hoog, variërend van 59% tot 80%. Ongeveer een op de acht scholen (12%) is ontevreden.

Gepercipieerde status in de ontwikkeling van inclusiever onderwijs: beginnend of gevorderd

In het licht van de ideale situatie/streefsituatie beoordeelt iets meer dan de helft van de scholen voor voortgezet onderwijs (33%) hun positie waar het gaat om het werken aan inclusiever onderwijs op school als een beginnend initiatief of enigszins gevorderd en 67% vindt dat zij (ver) gevorderd zijn.

Opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg en extra ondersteuning behoeven, motieven en ambities van scholen

Voor de scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs is beschreven welke en hoeveel leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven, worden opgenomen. Er is ook gekeken naar het aantal verwijzingen vanuit deze vo-scholen naar het gespecialiseerd onderwijs, de gepercipieerde ontwikkeling van het aantal verwijzingen vanuit de school naar gespecialiseerd onderwijs, motieven om leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven op te nemen en de ambitie van de school om deze groep leerlingen op school uit te breiden, te consolideren of te verminderen.

Zwaarte en breedte speciale onderwijszorg

Op de vo-scholen die aan inclusiever onderwijs werken is een grote verscheidenheid aan groepen leerlingen met speciale onderwijszorg/extra ondersteuningsbehoeften, zowel naar zwaarte als breedte. Alle vo-scholen hebben jongeren opgenomen die eerder of elders ook met een TLV in het pro/vso zouden kunnen zitten.

Leerlingen met ernstige gedragsproblemen (zmok) en/of psychische stoornissen maken de laatste vijf jaar voor 88% deel uit van deze groep leerlingen, leerlingen met een taal- en/of spraakstoornis 75% en leerlingen die vanuit het sbo op school instromen 69%. De helft tot ruim de helft (59%) van de vo-scholen heeft (ook) leerlingen met een lichamelijke beperking, langdurig zieke jongeren en slechtziende of blinde leerlingen opgenomen. Pro-leerlingen (38%) en leerlingen met een verstandelijke beperking (zmlk, 3%) worden minder vaak opgenomen.

Aantallen opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg en extra ondersteuning behoeven en verwijzingen naar het gespecialiseerd onderwijs

De onderzochte vo-scholen nemen gemiddeld 29,2 leerlingen met speciale onderwijszorg/extra ondersteuningsbehoeften op die in het pro/vso hadden kunnen zitten. Dat is gemiddeld 3,1% van alle leerlingen op school. De vo-scholen hebben deze leerlingen dus niet verwezen maar op school gehouden. Gegevens van DUO laten zien dat in het schooljaar 2020/21 van alle leerlingen in het vo en vso tezamen 6,9% een opleiding in het pro of vso volgt.

Een kwart van de onderzochte vo-scholen (27%) heeft in het schooljaar 2019/20 geen van hun leerlingen naar het pro of vso verwezen. De resterende groep scholen heeft in totaal is 0,3% van zijn leerlingen naar een vorm van gespecialiseerd onderwijs verwezen.

Ruim een derde van de scholen (38%) rapporteert dat het aantal verwijzingen naar pro/vso is afgenomen, terwijl 44% vindt dat het aantal verwijzingen naar pro/vso (ongeveer) gelijk is gebleven. Twaalf procent vindt daarentegen dat er meer jongeren vanuit hun school zijn verwezen naar het gespecialiseerd onderwijs.

Motieven om leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven op de school voor voortgezet onderwijs op te nemen

Motieven die volgens 52% tot 68% van de scholen voor voortgezet onderwijs in (zeer) hoge mate een rol spelen om leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven op te nemen hebben vooral te maken met schoolinterne doelstellingen: het bieden van thuisnabij onderwijs, de missie en visie van het bestuur en team op het gebied van inclusief onderwijs en de toegenomen expertise van leerkrachten. Daarbij speelt ook de inhoudelijke visie op inclusiever onderwijs bij het samenwerkingsverband en de beschikbare ondersteuning vanuit het samenwerkingsverband, en het terugdringen van thuiszitten en verhogen van de participatie van leerlingen in hoge mate een positieve rol.

Andere redenen, voornamelijk gelegen buiten de invloed van de school, spelen volgens 68% tot 90% van de scholen geen of nauwelijks een rol in het opnemen van leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven. Het gaat dan om het opheffen of ontbreken van het pro/vso in de regio/nabije omgeving, het integreren met scholen voor pro/vso, de beschikbare ondersteuning vanuit het pro/vso, de aanwezigheid van een nevenvestiging van pro/vso in de school/op het schoolterrein, financiële redenen, of een inhoudelijke richting bepleit vanuit de gemeente.

Ambitie om meer leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven op te nemen

Bijna de helft van de onderzochte scholen voor voortgezet onderwijs (48%) heeft het voornemen om in de komende vier jaar het aantal leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven en die ook in het gespecialiseerd onderwijs hadden kunnen zitten, op school uit te breiden. Voor 32% van de scholen voor voortgezet onderwijs is het huidige aantal een goede balans en 3% wil het aantal reduceren als de randvoorwaarden verslechteren. Zestig procent van de groep scholen die wil uitbreiden zegt dat dit alleen kan als de randvoorwaarden verbeteren en 40% wil onafhankelijk van de randvoorwaarden uitbreiden.

In de beslissing om uit te breiden of te consolideren spelen twee factoren een belangrijke rol: de balans van draagkracht/draaglast in het schoolteam en de financiële middelen van het samenwerkingsverband die de school ontvangt voor de ondersteuning van leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven.

Daarnaast speelt bij een meerderheid van de scholen een belangrijk rol in de overwegingen dat leraren deskundig en voldoende beschikbaar zijn, er kennis is om inclusiever onderwijs in de schoolpraktijk vorm te geven, het samenwerkingsverband financiële middelen voor schoolinterne ondersteuning voor leerlingen en leerkrachten biedt, en dat het schoolgebouw mogelijkheden voor inclusiever onderwijs heeft.

Commentaar van de Inspectie van het Onderwijs op het werken aan inclusiever onderwijs

Van de vo-scholen die werken aan inclusiever onderwijs heeft 87% bezoek en - op één uitzondering na – overwegend positief commentaar gehad van de Inspectie van het Onderwijs. Inhoudsanalyse op de commentaren van de Inspectie laat zien dat er veel waardering was voor onder meer de inclusieve visie, cultuur en werkwijzen. In de positieve commentaren klinken ook werkpunten door voor scholen en wordt zichtbaar dat de aangetroffen praktijk en werkwijzen van vo-scholen niet altijd passen in het waarderingskader van de Inspectie van het Onderwijs.

Aandachtsgebieden, vorderingen, knelpunten en prioriteiten bij het werken aan inclusiever onderwijs en ondersteuningsbehoeften

In het onderzoek zijn op basis van de literatuur vier aandachtsgebieden met in totaal 25 onderliggende onderwerpen geformuleerd waarvoor eerst de aandacht van scholen en de gemaakte vorderingen in de afgelopen jaren zijn geïnventariseerd. Voor knelpunten en mogelijk daarmee samenhangende prioriteiten in het ontwikkelen van inclusiever onderwijs op school zijn vervolgens 21 onderwerpen geformuleerd en de vier aandachtsgebieden aangevuld met de rubrieken financiële middelen en randvoorwaarden/ overig. De zes aandachtsgebieden zijn:

- draagvlak voor inclusiever onderwijs
- onderwijskundige en sociale integratie
- expertise en beschikbaarheid van speciale onderwijszorg
- beschikbaarheid van ondersteuning door externe jeugdhulp/zorg
- financiële middelen
- randvoorwaarden/overig

Een meerderheid van de vo-scholen (58% tot 77%) die aan inclusiever onderwijs werken heeft in de afgelopen jaren aan vijf van de 25 onderliggende onderwerpen verdeeld over drie aandachtsgebieden (draagvlak voor inclusiever onderwijs, onderwijskundige en sociale integratie, en expertise en beschikbaarheid van speciale onderwijszorg) in hoge mate aandacht besteed. Bij drie van deze 25 onderwerpen zijn door 55% tot alle scholen op twee aandachtsgebieden (draagvlak voor inclusiever onderwijs, en expertise en beschikbaarheid van speciale onderwijszorg) in hoge mate vorderingen gemaakt.

Van de vo-scholen heeft 30% tot 40% in de laatste jaren op zeven onderwerpen van de 21 onderwerpen verdeeld over vijf van de zes aandachtsgebieden in hoge mate knelpunten ervaren. Zeven van deze 21 onderwerpen verdeeld over vijf aandachtsgebieden zijn door minimaal 33% van de vo-scholen in de komende vier jaar in hoge mate als prioriteit aangemerkt.

De resultaten voor de aandachtsgebieden zijn geanalyseerd op schoolkenmerken zoals onder andere de gepercipieerde positie als beginnend/gevorderd in de ontwikkeling van inclusiever onderwijs op school, breedte van de speciale onderwijszorg en het onderwijsconcept. In het rapport gaan we daar verder op in. Met deze bevindingen wordt rekening gehouden in het vervolg van het ondersteuningsprogramma dat het platform Naar Inclusiever Onderwijs uitvoert.

Hieronder beschouwen we de aandachtsgebieden op bestede aandacht en gemaakte vorderingen, en op ervaren knelpunten en prioriteiten voor de komende vier jaar bij het werken aan inclusiever onderwijs.

Draagvlak voor inclusiever onderwijs

Bij het werken aan inclusiever onderwijs is de aandacht van 61% van de vo-scholen in hoge mate gericht geweest op het verkrijgen van steun van het samenwerkingsverband, gevolgd door het vergroten van het draagvlak bij het eigen team (48%) of schoolbestuur (45%), en het verankeren van de visie op inclusiever onderwijs in het schoolbeleid (42%).

Alle vo-scholen noteren in hoge mate vorderingen bij het vergroten van het draagvlak bij de eigen leerlingen, op ruime afstand gevolgd door respectievelijk 43% en 41% van de scholen die in hoge mate vorderingen melden bij het verkrijgen van steun vanuit het samenwerkingsverband en bij het verankeren van hun visie op inclusiever onderwijs in het schoolbeleid.

Knelpunten bij het werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs doen zich alleen in enige mate voor bij het draagvlak bij leerlingen en de participatie ouders/MR in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs. De helft van de vo-scholen noemt het werken aan het draagvlak van het eigen team als een hoge prioriteit in de verdere ontwikkeling van inclusiever onderwijs op school. Daarnaast ziet een vijfde van de vo-scholen het vergroten van het draagvlak bij ouders als prioriteit.

Onderwijskundige en sociale integratie

De aandacht van de vo-scholen op het gebied van onderwijskundige en sociale integratie heeft zich in hoge mate toegespitst op drie van de acht onderliggende onderwerpen: de onderwijskundige integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de klas (71%) en de sociale integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in het bredere schoolleven (58%) en in de klas (48%).

Vorderingen bij het werken aan inclusiever onderwijs op dit gebied zijn door circa de helft van de vo-scholen (47%) geboekt bij de toegankelijk/geschiktheid van het schoolgebouw en aandacht voor de onderwijskundige integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de klas, en door 37% bij de sociale integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in het bredere schoolleven. Bij de overige vijf onderliggende onderwerpen heeft 19% tot 34% van de vo-scholen in hoge mate vorderingen gemaakt.

Knelpunten op dit gebied zijn in enige mate ervaren en voor 17% van de vo-scholen zijn de vormgeving van een inclusieve(re) leeromgeving in de klas én de inrichting van het schoolgebouw/huisvesting in hoge mate een prioriteit.

Expertise en beschikbaarheid van speciale onderwijszorg

De handelingsplannen voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften en de beschikbaarheid van de benodigde speciale onderwijszorg voor leerlingen zijn twee onderwerpen waaraan een ruime meerderheid van de vo-scholen (respectievelijk 77% en 74%) de laatste jaren in hoge mate aandacht heeft besteed. De beschikbaarheid van de benodigde ondersteuning voor onderwijsmedewerkers is voor 42% in hoge mate een aandachtspunt geweest.

Op twee van deze drie onderwerpen, de beschikbaarheid van benodigde extra ondersteuning/speciale onderwijszorg voor leerlingen en handelingsplannen voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften, heeft respectievelijk 68% en 55% van de scholen in hoge mate vorderingen gemaakt.

Twee knelpunten die zich vooral in enige mate voordoen betreffen de beschikbaarheid van de ondersteuning vanuit het samenwerkingsverband (66%) en de competenties van leerkrachten (67%). Bij een derde van de scholen doen deze knelpunten zich in hoge mate voor. Scholen markeren met name de competenties van leerkrachten in hoge mate als een prioriteit (47%). Een kwart van de vo-scholen (23%) noemt ook de beschikbaarheid van de ondersteuning vanuit het samenwerkingsverband in hoge mate een prioriteit voor verdere ontwikkeling van inclusiever onderwijs en de beschikbaarheid van onderwijs-/klassenassistenten.

Beschikbaarheid van ondersteuning van (para)medische ondersteuning/zorg en jeugdhulp

Scholen voor voortgezet onderwijs hebben overwegend geen aandacht besteed (55%) aan de beschikbaarheid van (para)medische ondersteuning/zorg in de ontwikkeling van inclusiever onderwijs. De beschikbaarheid van jeugdhulp heeft vooral in enige mate (48%) aandacht gekregen en in 42% van de gevallen in hoge mate. Op beide onderwerpen is in het verlengde hiervan vooral geen of maar in enige mate voortgang geboekt, aldus 74% tot 86% van de scholen voor voortgezet onderwijs.

De beschikbare inzet van jeugdhulp is voor 83% in enige of hoge mate een knelpunt, maar de beschikbare inzet van (para)medische ondersteuning/zorg is overwegend geen knelpunt. De helft van de vo-scholen vindt dat de inzet van jeugdhulp in hoge mate prioriteit is bij het werken aan inclusiever onderwijs op school.

Financiële middelen

De financiële middelen voor de schoolinterne ondersteuning voor leerlingen en leraren en de financiële middelen die scholen van het samenwerkingsverband ontvangen voor leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven worden door respectievelijk 30% en 27% van de vo-scholen als knelpunt ervaren bij het ontwikkelen van inclusiever onderwijs. Beide onderwerpen hebben volgens 37% van de vo-scholen in hoge mate prioriteit voor de verdere ontwikkeling van inclusiever onderwijs.

Randvoorwaarden

Respectievelijk 33% en 27% van de vo-scholen ervaart problemen voortkomend uit wet- en regelgeving en uit de aanzuigende werking van de school voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften van buiten de regio in hoge mate als een knelpunt. De beschikbaarheid van leerkrachten en de beschikbare ondersteuning vanuit de gemeente zijn voor een vijfde van de scholen voor voortgezet onderwijs in hoge mate een knelpunt.

De prioriteiten bij het ontwikkelen van inclusiever onderwijs liggen voor 27% tot 30% van de vo-scholen bij de aandacht voor de beschikbaarheid van leerkrachten, de beschikbaarheid van ondersteuning uit de betrokken gemeente(n), het geven van voldoende aandacht van de leerkracht in de klas aan leerlingen zonder extra ondersteuningsbehoeften, en problemen voortkomend uit wet- en regelgeving.

Ondersteuningsbehoeften van scholen die aan inclusiever onderwijs werken

Er is een sterke ondersteuningsbehoefte bij vo-scholen die aan inclusiever onderwijs werken: 70% noemt van de elf voorgelegde mogelijke onderwerpen waaraan aandacht gegeven moet worden in een ondersteuningsprogramma er een tot vijf en 30% noemt er zes tot acht.

Zestig procent van de vo-scholen heeft behoefte aan een overzicht van verantwoorde mogelijkheden voor voortgezette professionalisering voor onderwijsmedewerkers, gevolgd door werkbezoeken aan inclusieve scholen en het periodiek organiseren van een (landelijke) conferentie van het platform Naar Inclusiever Onderwijs (elk 53%). Iets minder dan de helft (47%) heeft belangstelling voor aandacht voor praktijkvoorbeelden over inclusiever onderwijs in de nieuwsvoorziening vanuit onderwijs(profiel)-organisaties en het platform Naar Inclusiever Onderwijs, en 47% ook voor leernetwerken binnen de onderwijsprofielorganisaties voor bestuurders/schoolleiders die met inclusiever onderwijs bezig zijn. Alle andere genoemde onderwerpen waarop ondersteuning geboden kan worden, zijn als wenselijke ondersteuning aangemerkt door 17% tot 37% van de vo-scholen.

1. Inleiding

1.1 Achtergrond, doelstelling en onderzoeksvragen

In dit rapport presenteren we de resultaten van het onderzoek bij scholen voor voortgezet onderwijs in Nederland die aan inclusiever onderwijs werken. In 2021 is vergelijkbaar onderzoek onder scholen in het basisonderwijs verschenen.¹ Doel van het onderzoek is een eerste verkenning van inclusievere onderwijspraktijken in het voortgezet onderwijs. Het sluit aan bij de zich ontwikkelende praktijk in het onderwijs en de koers die ook beleidsmatig is ingezet richting inclusiever onderwijs (van Veen, 2020).² De opdracht voor uitvoering van het onderzoek is gegeven vanuit het FNO-programma Jongeren INC dat, onder meer, streeft naar een kwaliteitsimpuls en versnelling op het gebied van inclusief onderwijs in Nederland. Het Nederlands Centrum Onderwijs en Jeugdzorg (NCOJ) is gevraagd om vanuit het Platform Naar Inclusiever Onderwijs beide verkennende onderzoeken uit te voeren.

Het startonderzoek in het voortgezet onderwijs is er allereerst op gericht inzicht te krijgen in de toegankelijkheid van deze scholen voor voortgezet onderwijs voor leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven en vooral de thema's te inventariseren waaraan deze scholen voor voortgezet onderwijs de afgelopen jaren hebben gewerkt en na te gaan welke vorderingen zij daarop hebben gemaakt. Het onderzoek beoogt echter evenzeer bij te dragen aan verdere praktijk- en beleidsontwikkeling. Hiertoe is in de verkenning tevens aandacht besteed aan het identificeren van ervaren knelpunten van scholen voor voortgezet onderwijs in het werken aan inclusiever onderwijs, aan de prioriteiten die zij voor de komende jaren zien, en aan eventuele behoeften aan ondersteuning die zij hebben bij de verdere ontwikkeling van inclusiever onderwijs op hun school. Bovendien is scholen voor voortgezet onderwijs gevraagd bruikbare instrumenten en werkwijzen aan te geven voor de ontwikkeling van inclusiever onderwijs op andere scholen.

Behalve deze startonderzoeken in het basis- en voortgezet onderwijs is aan het NCOJ ook de opdracht verstrekt praktijkbeschrijvingen te maken van een zestal regio's (samenwerkingsverbanden in het primair en voortgezet onderwijs) waarin actief wordt gewerkt aan inclusiever onderwijs. Bij deze laatste activiteit zijn kansrijke regio's geselecteerd die voorbeeldwerking kunnen hebben voor andere regio's in Nederland, regio's waar op verschillende manieren wordt gewerkt aan inclusiever onderwijs, vanuit verschillende startposities (qua onder meer middelen, leerlingaantallen, platteland/stedelijke omgeving) en ook qua doelen/visie, cultuur/draagvlak en aanpak. Ook bij deze regioverkenningen zijn ervaren belemmeringen, werkpunten en ondersteuningsbehoeften van scholen en samenwerkingsverbanden vastgesteld bij het werken aan inclusiever onderwijs (Bosdriesz & van Veen, 2021). Tezamen met het startonderzoek leveren deze onderzoeksactiviteiten input voor de opzet en uitvoering van het ondersteuningsprogramma. Hierin wordt de samenwerking met de betrokken zes regio's voortgezet en uitgebreid en zijn ook diverse andere activiteiten voorzien gericht op duurzame praktijkontwikkeling bij scholen en samenwerkingsverbanden en beleidsbeïnvloeding. Diverse onderzoeksactiviteiten zullen gedurende het programma aanvullend worden uitgevoerd ten behoeve van werkontwikkeling en resultaatsbepaling. In een later stadium wordt ook separaat gerapporteerd over onderzoek bij scholen voor gespecialiseerd onderwijs en bij de samenwerkingsverbanden. Tot zover de achtergrond van de voorliggende studie. De focus hieronder is op het onderzoek onder scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs.

¹ Van Veen, D. & Steenhoven, P. van der (2021). *Werken aan inclusiever voortgezet onderwijs. Verkennend onderzoek onder scholen voor voortgezet onderwijs in Nederland*. Amsterdam: NCOJ.

² Van Veen, D. (2020). *Naar inclusiever onderwijs; Over de benutting van (buitenlandse) kennis en ervaringen en het professionaliseren van leraren en de lerarenopleidingen*. Amsterdam: NCOJ.

1.2 Opzet van het onderzoek

In deze paragraaf lichten we de opzet toe van het onderzoek bij scholen voor voortgezet onderwijs die aan inclusiever onderwijs werken. We besteden na enkele inleidende opmerkingen allereerst aandacht aan de manieren waarop contact is gelegd met scholen in het funderend onderwijs die inclusiever onderwijs praktiseren. Daarna wordt ingegaan op de dataverzameling in voorjaar 2021, de daaropvolgende dataverwerking en behaalde respons. Tot slot besteden we kort aandacht aan de samenstelling van de onlinevragenlijst.

Voor de opzet en uitvoering van het ondersteuningsprogramma is het belangrijk om gegevens te verzamelen over scholen die inclusiever onderwijs praktiseren, waaronder ook scholen die zich bevinden in de beginfase van uitvoering. Niet alleen om de startsituatie te verkennen qua aard en omvang van inclusiever onderwijs in Nederland, maar ook om de ontwikkeling in de tijd te kunnen volgen, voortgang en resultaten te kunnen meten en zaken op het spoor te komen die aandacht behoeven tijdens de uitvoering van het ondersteuningsprogramma, op zowel praktisch-inhoudelijk, organisatorisch, procesmatig, beleidsmatig en bestuurlijk niveau. Na uitvoerig overleg met de opdrachtgever, onderwijsorganisaties en wetenschappers die aan het onderzoeksteam van het NCOJ voor dit programma zijn verbonden³ is de onderzoeksopzet tot stand gekomen (van Veen et al., 2020).⁴ Gelet op het feit dat we niet kunnen aansluiten bij eerder onderzoek in Nederland, er geen bestaande databestanden beschikbaar zijn voor onze onderzoeksdoeleinden om via (secundaire) analyses relevante bevindingen boven tafel te krijgen, en ook een database van scholen die werken aan inclusiever onderwijs niet beschikbaar is, werd afgesproken allereerst veel tijd te investeren in het op het spoor komen van de scholen die we bewust zijn gaan aanduiden als ‘scholen die werken aan inclusiever onderwijs’.

In Nederland zijn deze scholen niet als zodanig geregistreerd en er bestaat geen inventarisatie van inclusieve scholen op basis van een systematisch werkwijze met een verantwoord instrument dat inclusieve scholen van niet inclusieve scholen kan onderscheiden of de mate van inclusiviteit kan vaststellen. De selectie van scholen die werken aan inclusiever onderwijs via aanwijzing door derden en zelfaanmelding heeft gevolgen voor de kwaliteit van onze bevindingen en de conclusies die we aan onze bevindingen kunnen verbinden. Het betreft hier geen aselechte steekproef en we kunnen daarom ook geen uitspraken doen over het aantal scholen in Nederland dat aan inclusiever onderwijs werkt. Bovendien hebben we bij de selectie van scholen geen harde, ondubbelzinnige criteria gehanteerd voor wat wel en wat niet onder inclusief onderwijs wordt verstaan. Vanuit de doelstelling van ons onderzoek is dit echter geen probleem. Ook was het niet nodig om vooraf, bij het includeren van scholen in de onderzoeksgroep, te kunnen beschikken over een verantwoord instrument om de mate van inclusiviteit van scholen vast te stellen. Een en ander betekent echter niet dat toewijzing van scholen aan de onderzoeksgroep lichtvoetig en zonder plan is verlopen.

Vanuit het platform Naar Inclusiever Onderwijs en de betrokken onderwijsprofielorganisaties en organisaties waarmee het platform samenwerkt, was reeds een aantal scholen voor voortgezet onderwijs in zicht. Scholen die vaak al langere tijd werken aan inclusiever onderwijs en die bekend staan als inclusieve scholen.

³ Behalve de auteurs van dit rapport gaat het bij dit onderzoek om de hoogleraren Mel Ainscow, Lani Florian en Kiki Messiou.

⁴ Van Veen, D. et al. (2020). *Inclusiever onderwijs; Spoorzoeken, stappen zetten en resultaten boeken*. Amsterdam: NCOJ.

Via een expliciete, criteriagestuurde en tijdsintensieve zoekprocedure die hieronder verder wordt toegelicht, is deze verzameling scholen voor voortgezet onderwijs aangevuld via oproepen in nieuwsbulletins van een groot aantal relevante branche- en professionele organisaties in het (speciaal) onderwijs (gericht op zelfmelding van scholen) en via een gerichte benadering van deskundigen/sleutelfiguren binnen deze organisaties die goed bekend zijn met de praktijk op scholen voor voortgezet onderwijs. Speciale aandacht is daarbij ook uitgegaan naar het actief bellen/consulteren van de samenwerkingsverbanden in het voortgezet onderwijs. Deze zoektocht heeft uiteindelijk geleid tot een verzameling van scholen voor voortgezet onderwijs die aan inclusiever onderwijs werken.

Er is gekozen voor een online-vragenlijst als dataverzamelingsinstrument. Bij de ontwikkeling van deze vragenlijst is gebruikgemaakt van de wetenschappelijke kennisbasis en onderzoeksbenaderingen op het terrein van ons onderzoek en ook hierbij is de samenspraak met buitenlandse experts/hoogleraren die deel uitmaken van ons onderzoeksteam van grote betekenis geweest. Werken aan inclusiever onderwijs is een proces dat zich richt op de toegankelijkheid van het onderwijs en daarmee op het identificeren en wegnemen van belemmeringen voor deelname aan het onderwijs. Het omvat daarnaast participatie – en dat impliceert actieve deelname en invloed van leerlingen als ook sociale en onderwijskundige integratie – én het richt zich op het realiseren van leerprestaties voor álle leerlingen. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar (groepen) leerlingen die een verhoogde kans hebben op marginalisatie, exclusie en onderpresteren, waaronder leerlingen die speciale onderwijszorg en extra ondersteuning behoeven. Er is geen standaard model om inclusiever onderwijs te realiseren. Het vraagt een mix van veranderingen en interventies in beleid, stelsel en structuren én in praktijk en cultuur op scholen en de samenleving zodat scholen toegang, participatie en resultaten kunnen boeken voor alle leerlingen. Context is daarin buitengewoon belangrijk zoals ook voorbeelden in het buitenland ons tonen. Strategieën en interventies moeten op verschillende niveaus plaatsvinden, soms gelijktijdig, en lopen uiteen van het toewerken naar landelijk beleid en wetgeving voor inclusief onderwijs tot het ontwikkelen en demonstreren van goede uitvoeringspraktijken, en van het werken aan draagvlak en het versterken van de actieve inbreng van leerlingen zelf tot het verbeteren van de ondersteuningsstructuur voor leren en onderwijzen. Een recente publicatie van UNESCO (2020)⁵ onderschrijft dit beeld op basis van internationale ervaringen, onderzoek en beleidsdocumenten en vormde een belangrijk houvast bij de ontwikkeling van de vragenlijst.

Vertrekkend vanuit de doelstelling en vraaggebieden van het onderzoek zijn aandachtsgebieden, onderwerpen en andere kenmerken voor de vragenlijst vastgesteld en geoperationaliseerd, gebruikmakend van de zogenaamde ‘Index for Inclusion’ van Tony Booth en Mel Ainscow – waarin drie met elkaar samenhangende dimensies worden onderscheiden (inclusive cultures, inclusive policies and inclusive practices) met een bijbehorende set indicatoren (zie Booth & Ainscow (2011)⁶ – en publicaties van vooral Florian, Forlin et al. en Winter & O’Raw.⁷

⁵ UNESCO (2020). *Towards inclusion in education: Status, trends and challenges. The UNESCO Salamanca Statement 25 years on.* Paris: UNESCO. De coördinerend auteur, professor Mel Ainscow, is lid van ons onderzoeks- en projectteam.

⁶ Booth, T. & Ainscow, M. (2011). *Index for inclusion; Developing learning and participation in schools.* Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education.

⁷ Florian, L., Black-Hawkins, K. & Rouse, M., (2016). *Achievement and Inclusion in Schools.* Abingdon: Routledge; Forlin, C., Sharma, U., Loreman, T. & Sprunt, B. (2015). Developing indicators for inclusive education in the Pacific Islands *Prospects*, 2, 197–211; Loreman & Sharma, U. (2014). Measuring Indicators of Inclusive Education: A Systematic Review of the Literature. In Forlin, C., & Loreman, T. (Eds.) (2014). *Measuring Inclusive Education (International Perspectives on Inclusive Education, Vol. 3)*, Emerald Group Publishing Limited, 165-187; Winter, E. & O’Raw, P. (2010). *Literature review on the principles and practices relating to inclusive education for children with special educational needs.* Meath: NCSE.

1.2.1 Onderzoeksgroep van scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs

Bij de keuze van respondenten – reguliere scholen in het voortgezet onderwijs die inclusiever onderwijs praktiseren inclusief scholen voor voortgezet onderwijs die recent de keuze hebben gemaakt voor inclusief/inclusiever onderwijs en zich bevinden in de beginfase van uitvoering – zijn in de periode september 2020 tot januari 2021 verschillende wegen bewandeld. Er is gekozen voor het benaderen van degenen die affiniteit hebben met en/of kennis dragen van ontwikkelingen op het gebied van inclusiever onderwijs, en/of goed bekend zijn met het praktijkveld in hun regio, of hun eigen school als inclusief aanmerken.

Scholen voor voortgezet onderwijs konden voor het onderzoek worden aangemeld of zichzelf aanmelden als zij voldoen aan een of meer van de volgende criteria:

- de school voor voortgezet onderwijs staat als inclusieve/inclusievere school bekend;
- de school voor voortgezet onderwijs is al langer bezig inclusief/inclusiever onderwijs te realiseren;
- de school voor voortgezet onderwijs heeft recent de keuze gemaakt voor inclusief/inclusiever onderwijs en verkeert in de beginfase van uitvoering;
- de school voor voortgezet onderwijs merkt zich niet aan als inclusief/inclusiever maar de school verwijst niet of steeds minder leerlingen naar het praktijkonderwijs (pro) of voortgezet speciaal onderwijs (vso), en wil als school/team vanuit een visie, houding en werkwijzen toegankelijk zijn en resultaten boeken voor alle leerlingen, ook voor leerlingen die extra ondersteuning, lichte of zwaardere speciale onderwijszorg behoeven en die voorheen naar een (meer) gespecialiseerde onderwijsvoorziening zouden gaan;
- de school voor voortgezet onderwijs werkt intensief samen of is geheel of gedeeltelijk geïntegreerd met een of meer scholen voor gespecialiseerd onderwijs (pro en vso).

Deze set criteria is voortdurend aangehouden bij oproepen en contacten met sleutelfiguren en organisaties. Bij het benaderen van kennisdragers en scholen voor voortgezet onderwijs is intensief samengewerkt met de organisatie van samenwerkingsverbanden in het voortgezet onderwijs, de profielorganisaties in het onderwijs en met name VOS/ABB en Verus, de Sectorraad GO, Sectorraad Praktijkonderwijs, AVS, SOVO en het Lectoraat Vernieuwingsonderwijs van Hogeschool Saxion, VO-Raad, Steunpunt Passend Onderwijs, Onderwijsspecialisten, Defence for Children, Kentalis, Bartiméus, Auris en Viertaal.

Deze organisaties hebben een oproep tot medewerking gepubliceerd in hun (online)magazine of nieuwsbrief, of in direct mailing een oproep geplaatst tot medewerking aan het onderzoek waarin een link naar een aanmeldingsformulier op de website van het NCOJ was opgenomen. Het NCOJ heeft in een speciale uitgave van de digitale nieuwsbrief van het praktijkplatform Naar Inclusiever Onderwijs alle ingeschrevenen aangeschreven met een oproep tot medewerking. Ook zijn via Twitter en Facebook oproepen geplaatst. Het NCOJ heeft tevens als uitvoerder van het SPO-programma 'Ondersteuningsprogramma integratie regulier en speciaal onderwijs' namen van de deelnemende scholen voor voortgezet onderwijs verzameld.

Daarnaast verstrekten sommige van de genoemde organisaties vanuit het gespecialiseerd onderwijs (Onderwijsspecialisten, Kentalis, Bartiméus, Auris, Viertaal) en het Gehandicapte Kind (voorheen NSGK, met 'Samen naar school'-klassen) namen en contactadressen van scholen voor voortgezet onderwijs waarmee zij intensief samenwerken op het gebied van speciale onderwijszorg/extra ondersteuning en/of die naar hun oordeel inclusiever onderwijs verzorgen.

Vanwege een achterblijvende respons van samenwerkingsverbanden heeft het NCOJ in mei 2021 de scholen die nog hadden gerespondeerd telefonisch benaderd met een uitleg van het onderzoek en het verzoek de vragenlijst alsnog in te vullen. Dit was al met al buitengewoon arbeidsintensief. Vele scholen hadden de uitnodigingen wel gezien maar vanwege de bijzondere omstandigheden rond Covid de beantwoording niet opgepakt of de vragenlijst niet verder in de organisatie uitgezet. De scholen die in het telefoongesprek hun medewerking hadden toegezegd is medio juni nog een herinnering gestuurd. Het resultaat van al deze activiteiten is dat uiteindelijk 62 scholen voor voortgezet onderwijs (geen scholen voor praktijkonderwijs en voortgezet speciaal onderwijs) zijn toegewezen aan de onderzoeksgroep.

De onderzoeksgroep bestaat uit schoolleiders of de contactpersoon wiens naam is aangemeld door de organisatie waarmee zij intensief samenwerken op het gebied van extra ondersteuning/speciale onderwijszorg, van vestigingen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs.

1.2.2 Dataverzameling en respons

In april 2021 zijn de 62 scholen voor regulier voortgezet onderwijs benaderd met het verzoek om de vragenlijst online in te vullen. Om de respons te stimuleren is tweemaal een herinnering verzonden aan scholen die nog niet aan de vragenlijst waren begonnen of hadden afgerond. Daarna zijn in juni scholen die nog niet aan de vragenlijst waren begonnen, telefonisch benaderd met het verzoek dit alsnog te doen. Eind juni is de dataverzameling gesloten.

Na afsluiting van de dataverzamelingsperiode is de weblink afgesloten en het databestand bevroren. Na controle en opschoning van het responsbestand zijn de data met behulp van SPSS bewerkt en geanalyseerd. Op de open vragen zijn inhoudsanalyses uitgevoerd.

Van de 62 benaderde scholen voor voortgezet onderwijs hebben er 40 gereageerd en de vragenlijst (geheel of gedeeltelijk) ingevuld geretourneerd. Na controle op meervoudig ingevulde vragenlijsten blijven er 34 over voor analyse. De netto-respons bedraagt 55%, 34 van 62 scholen.

Beschouwd naar functie is de vragenlijst ingevuld door schoolleiders/directeuren/directeur-bestuurders (40%), zorgcoördinatoren (inclusief intern begeleiders, orthopedagogen, schoolpsychologen en andere zorgfunctie (50%)) en medewerkers met een andere functie (10%).

1.2.3 Vragenlijst

Veel tijd is als gezegd besteed aan de ontwikkeling van de online-vragenlijst. De onderwerpen waarover vragen zijn geformuleerd zijn afgeleid uit de onderzoeksvragen en doelstelling van het onderzoek, gebruikmakend van de wetenschappelijke kennisbasis (zie hiervoor). Het gaat hierbij niet alleen om de vaststelling van vorm- en inhoudskenmerken van scholen voor voortgezet onderwijs die aan inclusiever onderwijs werken maar vooral ook om inzicht in de onderwerpen/thema's waaraan deze scholen voor voortgezet onderwijs aandacht hebben besteed in de afgelopen jaren en de progressie die zij hierbij hebben geboekt, om eventuele knelpunten en belemmeringen die zij tegenkwamen en werkpunten en ontwikkelingsopdrachten die zij zien, als ook eventuele behoeften aan ondersteuning.

De onderwerpen van de vragenlijst bestaan uit een vaste set van kenmerken, waaronder ook enkele open vragen zoals over bruikbare instrumenten en methodieken voor het werken aan inclusiever onderwijs. Veel aandacht is besteed aan de volgorde van vragen en onderwerpen, als ook aan de wijze waarop binnen de onderwijssector over deze onderwerpen wordt gesproken (taalgebruik e.d.).

De volgende onderwerpen komen in de vragenlijst aan bod:

Kenmerken van de school voor voortgezet onderwijs die aan inclusiever onderwijs werkt

- huisvesting van de school (samen delen van het gebouw en/of schoolterrein);
- eerdere fusie/integratie/intensieve samenwerking met voortgezet onderwijs en gespecialiseerd onderwijs;
- samenwerking met het gespecialiseerd onderwijs;
- onderwijsconcepten (vernieuwingsonderwijs en leerstofjaarklassensysteem);
- organisatie van het schoolbestuur;
- verdeelmodellen voor financiële middelen;
- de organisatie van klassen en groepen voor leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven;
- gepercipieerde fase van ontwikkeling van inclusiever onderwijs op school.

Opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg / extra ondersteuning behoeven, motieven en ambities

- breedte en zwaarte van speciale onderwijszorg;
- aantallen opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven;
- verwijzingen naar het gespecialiseerd onderwijs;
- motieven om leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven op school op te nemen;
- ambitie (inclusief belemmerende en bevorderende factoren) van scholen voor voortgezet onderwijs om meer leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven op te nemen.

Aandachtsgebieden en vorderingen bij het werken aan inclusiever onderwijs

- bestede aandacht en gemaakte vorderingen aan aandachtsgebieden/onderwerpen bij het werken aan inclusiever onderwijs;
- bruikbare aanpakken, methodieken en instrumenten voor scholen die aan inclusiever onderwijs (willen) werken;
- commentaar van de Inspectie van het Onderwijs op werken aan inclusiever onderwijs op school.

Knelpunten en prioriteiten bij werken aan inclusiever onderwijs en ondersteuningsbehoeften van scholen

- ervaren knelpunten en prioriteiten op aandachtsgebieden/onderwerpen bij het werken aan inclusiever onderwijs;
- ondersteuningsbehoefte van scholen voor voortgezet onderwijs bij het werken aan inclusiever onderwijs.

1.3 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 beschrijven we kenmerken van de scholen voor voortgezet onderwijs die aan inclusiever onderwijs werken. In hoofdstuk 3 wordt aandacht besteed aan opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven en motieven en ambities van scholen. Daarna gaan we in hoofdstuk 4 in op aandachtsgebieden en vorderingen bij het werken aan inclusiever onderwijs. In hoofdstuk 5 ten slotte belichten we knelpunten en prioriteiten bij het werken aan inclusiever onderwijs en ondersteuningsbehoeften van scholen. Het rapport wordt afgerond met bijlagen. Bovendien is een uitgebreide samenvatting als start van het rapport toegevoegd.

2. Kenmerken van scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs

In dit hoofdstuk gaan we in op kenmerken van de responderende scholen voor voortgezet onderwijs die aan inclusiever onderwijs werken. We besteden achtereenvolgens aandacht aan de onderwijstypen op school en leerlingaantallen, huisvesting, de samenwerking met het gespecialiseerd onderwijs (praktijk-onderwijs en vso), het onderwijsconcept (o.a. vernieuwingsonderwijs, leerstofjaarklassensysteem en alternatieven), de organisatie van inclusiever onderwijs in de klas en eventuele aparte klassen/groepen, en de samenwerking met onderwijspartners bij de ondersteuning van leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven. We staan ook stil bij verdeelmodellen voor financiële middelen in het samenwerkingsverband en besluiten met antwoorden van scholen voor voortgezet onderwijs op de vraag wanneer ze zijn begonnen met het werken aan inclusiever onderwijs en hun oordeel over de fase van ontwikkeling waarin de school zich bevindt op dit thema (beginnend/ gevorderd).

2.1 Onderwijstypen en leerlingaantallen

De scholen voor voortgezet onderwijs die aan inclusiever onderwijs werken, kennen een gevarieerde samenstelling in onderwijstypen en leerlingaantallen. De meest voorkomende combinatie van onderwijstypen is vmbo en havo/vwo (53%), waaronder 3 scholen (9%) met een pro-afdeling. Categoriele scholen voor vmbo (29%) en havo/vwo (12%) volgen op afstand. Twee scholen (6%) hebben een combinatie van vmbo en mbo.

Tabel 2-1 Samenstelling schoolvestigingen naar (combinaties van) onderwijstypen (in procenten, n=34)

vmbo	29
vmbo en mbo	6
vmbo en havo/vwo	44
vmbo, havo/vwo en pro	9
havo/vwo	12

Het aantal leerlingen op de onderzochte schoolvestigingen varieert van 32 tot 2400. Het gemiddelde is 863 leerlingen. De helft van de scholen heeft 32 tot 840 leerlingen, de resterende helft 850 tot 2400.

2.2 Huisvestingssituatie

Driekwart van de 34 onderzochte scholen (25 scholen, 74%) deelt het schoolgebouw noch het schoolterrein met een andere school en/of voorziening. Een vijfde van de scholen (7 scholen, 21%) deelt het gebouw niet maar wel het terrein waarop de school staat met een andere school of voorziening. Twee scholen (6%) delen het gebouw met een andere school of voorziening (samen onder één dak).

De 9 scholen die hun gebouw en/of terrein delen met een andere school en/of voorziening (26% van alle vo-scholen die werken aan inclusiever onderwijs) doen dat vooral met een onderwijsvoorziening (tabel 2-2). Een andere school voor voortgezet onderwijs/mbo wordt door 1 school genoemd en 2 vo-scholen delen hun gebouw of terrein met een school of voorziening voor speciaal onderwijs (1 vo-school met cluster 3) of combinatie hiervan (1 vo-school met cluster 3 en 4). Een school geeft aan het gebouw te delen met een so-voorziening voor 10-14 jarigen en 1 school met een aparte thuiszittersvoorziening. Opgeteld delen drie scholen hun gebouw/terrein met een (v)so-voorziening (9%).

Vier scholen hebben een speciaal ingericht of gereserveerd deel van het gebouw voor een aparte groep, klas of voorziening voor leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven. Een van deze vier scholen meldt dat het een interne afdeling voor leerlingen met een fysieke beperking betreft.

Tabel 2-2 School of voorziening waarmee gebouw of terrein wordt gedeeld (n=9, absolute aantallen, meer antwoorden mogelijk)

een of meer scholen voor voortgezet onderwijs/mbo	1
school/voorziening voor voortgezet speciaal onderwijs, waaronder:	
vso-cluster 1 (blinde, slechtziende jongeren)	0
vso-cluster 2 (dove, slechthorende jongeren en jongeren met een taal- of spraakontwikkelingsstoornis)	0
vso-cluster 3 (jongeren met motorische beperkingen/verstandelijke beperkingen en langdurig zieke jongeren)	2
vso-cluster 4 (jongeren met psychische stoornissen en gedragsproblemen)	1
vso-cluster 3/4	0
so-school (tot 14 jaar)	1
aparte lwoo-voorziening	1
aparte thuiszittersvoorziening	1
voorziening voor jeugdhulp	2
huisvesting/deel van het gebouw voor aparte groep, klas of voorziening voor leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven	4

2.3 Samenwerking met gespecialiseerd onderwijs en samenwerkingsverband

2.3.1 Eerdere fusie/integratie met gespecialiseerd onderwijs

Een klein percentage van alle scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs (9%, 3 scholen) is al eerder gefuseerd of geïntegreerd met een school voor gespecialiseerd onderwijs (pro en/of vso). De resterende 91% is dat niet.

Van de 3 betrokken vo-scholen is er 1 eerder gefuseerd/geïntegreerd met een school voor pro en vso-cluster 2, 1 met een school voor pro en 1 met een school voor cluster 3/4.

2.3.2 Intensieve samenwerking en integratie

Bijna de helft van de vo-scholen die werken aan inclusiever onderwijs (16 scholen, 47%) geeft aan dat zij op dit moment bezig zijn met intensieve samenwerking of integratie met een school voor gespecialiseerd onderwijs. Van deze 16 scholen die initiatieven tot intensieve samenwerking of integratie hebben ontplooid, doen er 3 dat alleen met een pro-school, 9 alleen met een of meer vso-scholen/voorzieningen en 4 met zowel een pro-school als een vso-school/voorziening.

Als we de betrokken vso-scholen/voorzieningen uitsplitsten naar clusters ziet dat er als volgt uit: cluster 2 (door 3 vo-scholen genoemd), cluster 3 (2 keer genoemd), cluster 4 (10 keer genoemd) en cluster 3/4 (2 keer genoemd).

Van de 16 scholen voor voortgezet onderwijs die op dit moment intensief samenwerken of integreren met het gespecialiseerd onderwijs, delen er 4 het schoolgebouw en/of het schoolterrein en 12 niet. Van deze 4 scholen voor voortgezet onderwijs werkt er 1 intensief samen met het vso en 3 met het pro.

Een kleine groep van alle vo-scholen die werken aan inclusiever onderwijs (9%, 3 scholen) doet mee aan de 'Beleidsregel experimenten samenwerking regulier en speciaal onderwijs 2020' van het ministerie van OCW. Negen procent zegt deelname te overwegen en 53% doet niet mee. Bijna een derde (29%) is niet bekend met de beleidsregel of weet niet of hun school hiervan gebruikmaakt.

2.3.3 Ondersteuning vanuit onderwijspartners

Het schoolbestuur, het samenwerkingsverband en scholen/voorzieningen uit het gespecialiseerd onderwijs (pro en vso) kunnen een rol spelen bij de ondersteuning van scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs. In deze paragraaf gaan we na in welke mate deze onderwijspartners in de afgelopen vijf jaar aan de vraag van deze vo-scholen naar inzet voor ondersteuning van leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven, hebben voldaan en in welke mate vo-scholen tevreden zijn over de kwaliteit van deze inzet bij de ondersteuning van hun leerlingen.

Bij de beantwoording van de vraag naar het voldoen aan de ondersteuningsvraag van de school, konden scholen hun oordeel met behulp van een vijfpuntsschaal kenbaar maken. De schaal varieert van 1 'niet', 2 'geringe mate' tot in 5 'zeer hoge mate'. Een gemiddelde score lager dan 3 duidt op antwoorden die dichterbij 'niet' liggen, een gemiddelde score hoger dan 3 duidt op antwoorden die dichterbij 'zeer hoge mate' liggen. Daarnaast was het mogelijk om in het geval een onderwijspartner niet aanwezig is in de regio, geen aanbod heeft of niet is benaderd met een ondersteuningsvraag, dit met 'n.v.t.' aan te geven. Als de respondent het niet weet, kon dit ook worden aangegeven.

Het samenwerkingsverband (71% in (zeer) hoge mate) en het eigen schoolbestuur (51% in (zeer) hoge mate) worden het hoogst gewaardeerd (met schaalscores boven 3,0) als het gaat om het tegemoetkomen aan de ondersteuningsvraag. Van de vijf overige onderwijspartners, die overigens niet in elke regio vertegenwoordigd hoeven te zijn, scoort cluster 4 het hoogst met 38% in (zeer) hoge mate en een gemiddelde score van 3,1 op de vijfpuntsschaal.

Het praktijkonderwijs is volgens de helft van de scholen (52%) niet aan hun vraag naar inzet tegemoet gekomen. Twaalf procent van de vo-scholen rapporteert dat pro-scholen in (zeer) hoge mate tegemoet is gekomen aan hun vraag naar inzet. Opmerkelijk is ook dat cluster 1 volgens circa de helft van de vo-scholen niet hun vraag naar inzet heeft beantwoord.

Tabel 2-3 Mate waarin onderwijspartners in de afgelopen 5 jaar in het algemeen tegemoet zijn gekomen aan vragen vanuit de school voor voortgezet onderwijs naar inzet voor leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven (in procenten, n=31) en gemiddelde schaalscores (schaal 1-5)

	niet	geringe mate	enige mate	hoge mate	zeer hoge mate	weet niet	n.v.t./ geen aanbod	gemid. score	n scores
a. eigen schoolbestuur	16	0	29	32	19	3	0	3,4	30
b. samenwerkingsverband	0	10	19	48	23	0	0	3,8	31
c. pro	52	0	13	6	6	6	16	1,9	24
d. vso-cluster 1	48	6	13	6	0	10	16	1,7	23
e. vso-cluster 2	16	16	23	16	10	10	10	2,8	25
f. vso-cluster 3	26	16	10	26	3	10	10	2,6	25
g. vso-cluster 4	13	13	19	32	6	6	10	3,1	26

Aansluitend is vo-scholen die met de inzet van een of meer onderwijspartners voor hun leerlingen te maken hebben gehad, voor elke onderwijspartner gevraagd een kwalitatief oordeel over de inzet te geven. Ook hier is gebruikgemaakt van een vijfpuntsschaal.

Opvallend is dat in het algemeen de mate van tevredenheid hoog is. Voor alle onderwijspartners is de schaal score ruim boven het middelpunt van 3,0 en variëren de percentages voor (zeer) tevreden van 59% (cluster 4) tot 80% (eigen schoolbestuur, samenwerkingsverband, cluster 2). Een (zeer) ontevreden oordeel komt bij vier van de zeven onderwijspartners voor maar komt niet boven 12%.

Tabel 2-4 Mate waarin scholen voor voortgezet onderwijs tevreden zijn met de kwaliteit van de inzet van onderwijspartners in de afgelopen 5 jaar bij de ondersteuning voor hun leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven (in procenten) en gemiddelde schaal scores (schaal 1-5)

	zeer onte- vreden	onte- vreden	tevreden		zeer tevreden	weet niet	n	gemid. score
			ontevreden	tevreden				
a. eigen schoolbestuur	0	8	12	52	28	0	25	4,0
b. samenwerkingsverband	0	10	6	48	32	3	31	4,1
c. pro	0	0	14	43	29	14	7	4,4
d. vso-cluster 1	0	0	25	38	25	13	8	4,3
e. vso-cluster 2	0	5	10	60	20	5	20	4,1
f. vso-cluster 3	0	12	24	59	6	0	17	3,6
g. vso-cluster 4	0	0	32	45	14	9	22	4,0

De vorm van ondersteuning is het volgende onderwerp in de beschrijving van de relatie tussen vo-scholen die aan inclusiever onderwijs werken en onderwijspartners. We hebben acht (mogelijke) vormen voorgelegd van substantiële ondersteuning van de school bij het onderwijs aan leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven en die de school in de afgelopen vijf jaar heeft ontvangen (tabel 2-5).

Tabel 2-5 Vormen van substantiële ondersteuning bij het onderwijs aan leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven van onderwijspartners in afgelopen 5 jaar (meer antwoorden mogelijk, in procenten, n=31)

ondersteuning/begeleiding bij individuele arrangementen op school	74
deskundigheidsbevordering voor onze leerkrachten	55
consultatie/advies voor onze leerkrachten	42
ondersteuning bij symbiose-trajecten voor individuele leerlingen	42
diagnostiek voor de bepaling van (extra) ondersteuningsbehoeften/speciale onderwijszorg	39
ondersteuning/begeleiding bij groepsarrangementen op school	23
pro/vso als medeuitvoerder in speciale klas/voorziening op onze school	13
co-teaching	7

Zeven van iedere tien vo-scholen (71%) noemen 1 tot 4 van de acht voorgelegde vormen van substantiële ondersteuning. Twee vormen die door meer dan de helft van de vo-scholen worden genoemd zijn ondersteuning en begeleiding bij individuele arrangementen op school (74%) en deskundigheidsbevordering voor leerkrachten (55%). Circa twee vijfde noemt consultatie/advies voor onze leerkrachten, ondersteuning bij symbiose-trajecten voor individuele leerlingen en diagnostiek voor de bepaling van (extra) ondersteuningsbehoeften/speciale onderwijszorg. Andere vormen van substantiële ondersteuning worden door 7% tot 23% genoemd.

De voorgelegde vormen van ondersteuning vertonen geen samenhang met kenmerken van de school zoals leerlingaantallen, zwaarte en breedte van de speciale onderwijszorg, onderwijsconcept en de fase van ontwikkeling van inclusiever onderwijs op school.

2.4 Onderwijsconcepten van scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs

2.4.1 Vernieuwingsonderwijs

Twee van de vijf scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs (39%, 13 scholen) zeggen vernieuwingsonderwijs te verzorgen. De resterende 61% doet dat niet.

Van de genoemde onderwijsconcepten hebben er 3 betrekking op traditioneel vernieuwingsonderwijs: Montessorionderwijs (2 scholen) en Vrije school (1 school). Daarnaast zijn er 10 scholen met een eigen concept of andere vorm van vernieuwingsonderwijs: Natuurlijk Leren, GO-onderwijs, leerpleinen, Eduwiek, 20/80 learning, Adaptief onderwijs, Flexonderwijs, Kunskapsskolan, en Domeinleren/Agora.

2.4.2 Leerstofjaarklassensysteem en aanpassingen/alternatieven

Driekwart van de scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs (73%) heeft het leerstofjaarklassensysteem als uitgangspunt. Het resterende kwart (27%) werkt in zijn geheel niet met het leerstofjaarklassensysteem (6 procentpunt) of heeft het leerstofjaarklassensysteem nog wel als uitgangspunt maar werkt daarnaast met groepen naar niveau, leersnelheid en/of ontwikkelingsbehoefte (21 procentpunt).

Binnen de groep van scholen met louter een leerstofjaarklassensysteem (73%) past 52 procentpunt dit concept ongewijzigd toe en is 21 procentpunt bezig met het ontwikkelen van een andere organisatie, werkwijze of methode.

2.5 Onderwijs samen en/of aparte groepen of klassen voor leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven

In deze paragraaf beantwoorden we de vraag of leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven gezamenlijk onderwijs met hun andere klasgenoten volgen of dat zij (ook) onderwijs in een aparte groep of klas krijgen.

De meest voorkomende organisatievorm van vo-scholen die aan inclusiever onderwijs werken is dat leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven het onderwijs overwegend samen met hun andere klasgenoten volgen maar soms onderwijs in aparte klas(sen)/groep(en) krijgen (55%). Op 23% van de vo-scholen krijgen leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven altijd samen met de andere klasgenoten onderwijs.

Op 22% van de onderzochte scholen krijgen leerlingen overwegend apart onderwijs met enkele gezamenlijke onderwijsactiviteiten. Onder deze groep scholen biedt 16 procentpunt onderwijs aan waarin leerlingen (geleidelijk) toewerken naar integratie in reguliere groepen (tabel 2-6).

Tabel 2-6 Welke situatie is het best van toepassing op de school (in procenten, n=31)

leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven krijgen altijd samen met de andere klasgenoten onderwijs	23
leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven volgen het onderwijs overwegend samen met hun andere klasgenoten maar volgen soms onderwijs in aparte klas(sen)/groep(en)	55
leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven volgen overwegend apart onderwijs maar enkele onderwijsactiviteiten worden gezamenlijk gevolgd	6
leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven volgen overwegend apart onderwijs , (enkele onderwijsactiviteiten gezamenlijk) maar deze leerlingen werken (geleidelijk) toe naar integratie in reguliere groepen	16
leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven volgen altijd in aparte groep(en)/ klas(sen) onderwijs	0
anders	0

Er is geen samenhang tussen het voorkomen van aparte klassen voor leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven enerzijds en kenmerken van scholen anderzijds.

Alle scholen hebben kunnen aangeven voor welke groepen leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven zij een speciale klas of groep hebben, inclusief de scholen die melden dat hun leerlingen altijd samen met elkaar onderwijs volgen. Dan zien we op 68% van alle scholen dat leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven soms onderwijs in een speciale klas of groep volgen. Van alle onderzochte vo-scholen heeft 32% geen aparte klas/groep, 16% heeft er één en 23% heeft er twee. Bij 29% loopt het aantal op van drie tot zeven.

De verscheidenheid aan klassen/groepen is groot (zie tabel 2-7). We noemen de top vier van meest voorkomende klassen/groepen in aflopende frequentie. Een derde van de scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs (32%) heeft een aparte structuurgroep (voor leerlingen met gedragsproblemen; druk/impulsief/werkhouding/planning). Een kwart (23%) heeft een klas voor leerlingen met ernstige gedragsproblemen (zmok) en/of psychische stoornissen (cluster 4). Een vijfde (19%) geeft onderwijs en begeleiding in een aparte klas aan leerlingen met autisme en nog eens 19% heeft een aparte groep/klas met combinatie van speciale onderwijszorg en zorg/jeugdhulp.

Er is geen samenhang tussen de verschillende typen klassen en groepen enerzijds en kenmerken van de school anderzijds.

Tabel 2-7 Groepen leerlingen voor wie de school een aparte groep/klas heeft (meer antwoorden mogelijk, in procenten, n=31)

structuurgroep (leerlingen met gedragsproblemen; druk/impulsief/werkhouding/planning)	32
leerlingen met ernstige gedragsproblemen (zmok) en/of psychische stoornissen (cluster 4)	23
leerlingen met autisme	19
aparte groep/klas met combinatie speciale onderwijszorg en zorg/jeugdhulp	19
time-out-groep	13
leerlingen met taalontwikkelingsstoornis (TOS)	10
ISK-klas	10
aparte groep voor leerlingen die vso behoeven	10
vso-school-in-school	10
hoogbegaafde leerlingen	7
moeilijk lerende jongeren	3
leerlingen met een lichamelijke beperking (cluster 3)	3
langdurig zieke jongeren (cluster 3)	3
leerlingen met een verstandelijke beperking (zmlk, cluster 3)	0
slechtziende of blinde leerlingen (cluster 1)	0
slechthorende of dove leerlingen (cluster 2)	0
andere groep klas (onder andere voor symbiose, preventie thuiszitters, extra structuur, ongespecificeerd)	19
geen aparte groep/klas	34

Minder dan een vijfde van de scholen voor voortgezet onderwijs (16%) maakt voor hun leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven, gebruik van aparte (groepen)/klassen buiten de school op een locatie van het samenwerkingsverband.

Van de 5 scholen (die bij elkaar zes typen voorzieningen noemen) die hier gebruik van maken gaat het om een klas voor leerlingen die gebruik willen maken van de trajectvoorziening op school, Rebound, een huiskamerklas voor angstige leerlingen, een aparte afdeling voor cluster 4-leerlingen, een lwoo-afdeling, en een [ongespecificeerde – red.] voorziening voor externaliserend probleemgedrag of langdurig verzuim waar zorg voorliggend is met als doel terugkeer in de reguliere setting van de school.

2.6 Schoolbestuur en verdeelmodellen financiële middelen in het samenwerkingsverband

Bijna de helft van de scholen die werken aan inclusiever onderwijs (45%) is onderdeel van een groter schoolbestuur met scholen voor vmbo, havo en/of vwo én pro en/of vso.

Ruim een derde van de scholen (36%) is onderdeel van een groter schoolbestuur met meerdere scholen voor voortgezet onderwijs waarin vmbo, havo en/of vwo (en in twee gevallen ook mbo) wordt aangeboden.

Een vijfde van de scholen voor voortgezet onderwijs (18%) is in schoolbestuurlijke zin een éénpitter. Van deze zes scholen met vmbo/havo/vwo of havo/vwo verzorgen er vier ook praktijkonderwijs.

De financiële middelen voor de ondersteuning van leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven in het voortgezet onderwijs kunnen vanuit het samenwerkingsverband voortgezet onderwijs volgens een aantal modellen worden verdeeld. In het onderzoek hebben we scholen gevraagd welk model of combinatie van modellen in hun samenwerkingsverband wordt gehanteerd. Deze modellen zijn:

- het schoolmodel - het beschikbare geld voor ondersteuning in het samenwerkingsverband wordt onder de schoolbesturen verdeeld op basis van het aantal leerlingen;

- expertisemodel - het beschikbare geld gaat naar voorzieningen van het samenwerkingsverband die de aangesloten schoolbesturen kunnen benutten;
- leerlingmodel - de extra ondersteuningsmiddelen in het samenwerkingsverband zijn beschikbaar op basis van ondersteuningsbehoeften van leerlingen in de vorm van arrangementen.

Het leerlingmodel is volgens de onderzochte vo-scholen het meest voorkomende verdeelmodel (46%) dat in de samenwerkingsverbanden voortgezet onderwijs wordt gehanteerd. Het schoolmodel is door 12% genoemd en een combinatie van leerling- en schoolmodel door 18%. Een op de acht scholen (12%) staat in een samenwerkingsverband waarin het expertisemodel, al dan niet in combinatie met een school- en/of leerlingmodel, wordt gebruikt. Twaalf procent weet het niet.

Tabel 2-8 Verdeelmodel of combinatie van verdeelmodellen van financiële middelen voor ondersteuning van leerlingen met speciale onderwijszorg/extra ondersteuningsbehoeften dat in samenwerkingsverband wordt gehanteerd (in procenten, n=33)

leerlingmodel	46
schoolmodel	12
combinatie leerling- en schoolmodel	18
expertisemodel (al dan niet in combinatie met leerling- en/of schoolmodel)	12
weet niet	12

We hebben geen samenhang gevonden tussen de voorkomende verdeelmodellen en kenmerken van de school zoals leerlingaantallen, onderwijsconcept, het soort schoolbestuur en huisvesting.

2.7 Startmoment en gepercipieerde status (beginnend/gevorderd)

Tien procent van de scholen is 3 jaar of korter bezig met het werken aan inclusiever onderwijs. Ruim een derde (37%) is 4-6 jaar geleden gestart en voor 30% is het 7 jaar of langer geleden. Het is voor 23% niet duidelijk een startpunt te markeren, het is geleidelijk gegaan.

Tabel 2-9 Tijdstip van start met het werken aan inclusiever onderwijs (n=30, in procenten)

1-3 jaar geleden	10
4-6 jaar geleden	37
7-9 jaar geleden	17
10 jaar of langer geleden	13
lastig aan te geven, het is geleidelijk gegaan	23

We hebben scholen gevraagd de huidige situatie te beoordelen waar het gaat om het werken aan inclusiever onderwijs op school in het licht van de ideale situatie/streefsituatie die de directie en het team voor ogen staat. Daarop antwoordt 33% dat de fase waarin zij zich bevinden er een is van een beginnend initiatief of enigszins gevorderd, 40% vindt dat zij gevorderd zijn en 27% dat zij sterk gevorderd of dichtbij de ideale of streefsituatie zijn (tabel 2-10).

Tabel 2-10 Overall oordeel van de school zelf over huidige status van ontwikkeling afgezet tegen streefsituatie (in procenten, n=30)

beginnend initiatief	10
enigszins gevorderd	23
gevorderd	40
sterk gevorderd	20
dichtbij ideale of streefsituatie	7

Bij de beoordeling van uitkomsten in het vervolg van het rapport hanteren we de gepercipieerde fase in de ontwikkeling van inclusiever onderwijs op school als een kenmerk van de school. De aanduidingen 'beginnend initiatief' en 'enigszins gevorderd' zijn geclassificeerd als 'startfase' en de categorieën 'gevorderd', 'sterk gevorderd' en 'dichtbij ideale of streefsituatie' als 'gevorderd'.

De gepercipieerde fase vertoont geen samenhang met andere kenmerken van de school zoals leerlingaantallen, onderwijsconcept, het soort schoolbestuur en huisvesting.

3. Opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg / extra ondersteuning behoeven en motieven en ambities van scholen

In dit hoofdstuk beschrijven we voor de scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs eerst welke en hoeveel leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven, worden opgenomen. Daarna kijken we naar het aantal verwijzingen van deze scholen voor voortgezet onderwijs naar het gespecialiseerd onderwijs en de gepercipieerde ontwikkeling van het aantal verwijzingen vanuit de school naar gespecialiseerd onderwijs in de tijd.

We staan ook stil bij de motieven van de vo-scholen om leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven op te nemen, de ambitie van de school om deze groep leerlingen op school uit te breiden, te consolideren of te verminderen, en de factoren die daarbij een rol spelen.

In het vervolg van het dit hoofdstuk beschouwen we de uitkomsten waar relevant tegen andere kenmerken van de school. Deze kenmerken zijn:

- de mate waarin scholen vinden dat zij gevorderd zijn met de ontwikkeling van inclusiever onderwijs op school (oftewel de fase waarin zij verkeren);
- leerstofjaarklassensysteem;
- vernieuwingsonderwijs;
- type schoolbestuur;
- typen aangeboden voortgezet onderwijs;
- de ambitie van de school om meer leerlingen die speciale onderwijsbehoeften/extra ondersteuningsbehoeften op te nemen;
- verdeelmodellen van financiële middelen in het samenwerkingsverband voor leerlingen met extra ondersteuning;
- inschatting van de verandering in het aantal verwijzingen naar gespecialiseerd onderwijs in de afgelopen 5 jaar;
- de breedte (leerlingen met gedragsproblemen, verstandelijke, zintuigelijke of lichamelijke beperkingen) en zwaarte (pro- of vso-niveau) van de benodigde speciale onderwijszorg.

3.1 Kenmerken en aantallen van leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven

Scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs, willen toegankelijk zijn voor leerlingen die eerder of elders naar het gespecialiseerd onderwijs zouden gaan. In deze paragraaf beschrijven we welke leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven deel uitmaken van de leerlingenpopulatie van betrokken scholen voor voortgezet onderwijs in de afgelopen vijf jaar. Bij de beschrijving van leerlingen maken we gebruik van de (voormalige) clusterindeling van het speciaal onderwijs en speciale onderwijszorg.

Tabel 3-1 laat zien dat vo-scholen vooral leerlingen met ernstige gedragsproblemen (zmok) en/of psychische stoornissen (88%) opnemen die anders naar een vso-school zouden gaan. Twee derde tot driekwart van de scholen hebben in de afgelopen vijf jaar leerlingen opgenomen uit cluster 2 (leerlingen met een taal- en/of spraakstoornis (75%)), leerlingen die vanuit het sbo op school instromen (69%) en slechthorende of dove leerlingen die anders naar een cluster-2-school zouden gaan (66%).

De helft tot ruim de helft (59%) van de vo-scholen heeft (ook) leerlingen met een lichamelijke beperking, langdurig zieke jongeren en slechtziende of blinde leerlingen opgenomen. Pro-leerlingen (38%) en leerlingen met een verstandelijke beperking (zmlk, 3%) worden minder vaak opgenomen.

Er zijn scholen die één groep leerlingen hebben opgenomen maar er zijn ook scholen die negen groepen noemen. De helft noemt 1 tot 5 groepen leerlingen, de resterende 50% 6 tot 9.

Tabel 3-1 Leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven die in de afgelopen 5 jaar deel uitmaken van de leerlingpopulatie (meer antwoorden mogelijk, in procenten, n=32)

instroom vanuit sbo	69
pro	38
cluster 1: slechtziende of blinde leerlingen	50
cluster 2: slechthorende of dove leerlingen	66
cluster 2: leerlingen met taal-/spraakstoornis	75
cluster 3: leerlingen met een verstandelijke beperking (zmlk)	3
cluster 3: langdurig zieke jongeren	56
cluster 3: leerlingen met een lichamelijke beperking	59
cluster 4: leerlingen met ernstige gedragsproblemen en/of psychische stoornissen (zmok)	88
andere groep(en) leerlingen	3

Er is een variatie in de speciale onderwijszorg van opgenomen leerlingen op de vo-scholen, zowel naar zwaarte als aard. Als we de scholen indelen naar opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven op pro- en vso-niveau (zwaarte) dan heeft 29% van de scholen louter vso-leerlingen opgenomen en 71% een combinatie van beide niveaus.

Een indeling naar de aard van de speciale onderwijszorg laat de volgende verdeling zien. Leerlingen met gedragsproblemen/psychiatrische problemen (instroom sbo en cluster 4) maken op 94% van de vo-scholen deel uit van de groep opgenomen leerlingen en 88% van de vo-scholen heeft jongeren opgenomen met een zintuigelijke beperking (blinde, slechtziende, dove en slechthorende jongeren, onder wie vooral jongeren met een communicatieve beperking). Leerlingen met een verstandelijke beperking (sbo-instroom, pro en/of zmlk) en leerlingen met lichamelijke beperkingen (langdurig zieke jongeren en/of leerlingen met een lichamelijke beperking) maken elk voor 69% van de scholen deel uit van de groep opgenomen leerlingen.

Er is geen samenhang van de zwaarte van de benodigde speciale onderwijszorg met kenmerken van de school. Voor wat betreft de aard van de problematiek treden er wel verschillen op tussen vo-scholen. Naarmate de omvang van de schoolpopulatie toeneemt, nemen scholen vaker leerlingen met lichamelijke beperkingen op.⁸ Daarnaast zien we dat scholen die vernieuwingsonderwijs verzorgen vaker leerlingen opnemen met een zintuigelijke beperking dan scholen die geen vernieuwingsonderwijs aanbieden (100% tegen 74%).

⁸ Pearson-correlatie $r = .48$; $p < .05$; $n = 32$.

3.1.1 Aantallen opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven

Scholen voor voortgezet onderwijs is gevraagd het aantal opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven die eerder of elders ook met een TLV in het pro/vso zouden kunnen zitten, voor het schooljaar 2020/21 te noteren. Op basis van de verstrekte gegevens van 30 scholen constateren we dat een school gemiddeld 29,2 leerlingen opneemt. Uitgedrukt als aandeel van de totale leerlingpopulatie is 3,1% een leerling die speciale onderwijszorg behoeft en die in het pro/vso had kunnen zitten. De vo-scholen die aan inclusiever onderwijs werken hebben deze leerlingen dus niet verwezen maar op school gehouden.

Het percentage van 3,1% ligt onder het gecombineerde landelijke deelnamepercentage van 6,9% van pro- en vso-leerlingen in het voortgezet (speciaal) onderwijs tezamen.⁹

Er is geen correlatie tussen het percentage opgenomen leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven en het aantal leerlingen op de school. Overige kenmerken van de school vertonen evenmin samenhang met de aantallen leerlingen of het percentage leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven.

3.1.2 Verwijzingen vanuit scholen voor voortgezet onderwijs naar gespecialiseerd onderwijs

We hebben de vo-scholen gevraagd terug te kijken naar de afgelopen vijf jaar en een oordeel te geven of het aantal verwijzingen van leerlingen met speciale onderwijszorg naar het pro en/of vso is afgenomen, (ongeveer) gelijk gebleven of toegenomen.

Ruim een derde van de scholen (38%) rapporteert dat het aantal verwijzingen naar pro/vso is afgenomen, terwijl 44% vindt dat het aantal verwijzingen naar pro/vso (ongeveer) gelijk is gebleven. Twaalf procent vindt daarentegen dat er meer jongeren vanuit hun school zijn verwezen naar het gespecialiseerd onderwijs.

Tabel 3-2 Gepercipieerde verandering in aantal verwijzingen van leerlingen die extra ondersteuning/ speciale onderwijszorg behoeven naar pro en/of vso in afgelopen 5 jaar, in procenten (n=32)

aantal verwijzingen naar pro/vso is afgenomen	38
aantal verwijzingen naar pro/vso is (ongeveer) gelijk gebleven	44
aantal verwijzingen naar pro/vso is toegenomen	12
weet niet	6

Het is interessant om het aantal verwijzingen naar het gespecialiseerd onderwijs te kwantificeren. Scholen voor voortgezet onderwijs hebben deze genoteerd voor het voorbije schooljaar 2019/20. Van de 30 scholen geeft 27% aan geen van hun leerlingen naar het pro of vso te hebben verwezen gedurende het schooljaar. De resterende groep scholen heeft 1 tot 12 jongeren naar het gespecialiseerd onderwijs verwezen. In totaal is 0,3% van alle leerlingen op school (gemiddeld 2,6 jongeren per school) naar een vorm van gespecialiseerd onderwijs verwezen in 2019/20.

⁹ Bron: DUO/NCOJ, bewerkte leerlingentellingen 1 oktober 2020; www.ncoj.nl/factsfigures/onderwijs/2020/index

Er is een zwakke negatieve samenhang tussen enerzijds het percentage verwezen leerlingen naar het gespecialiseerd onderwijs en anderzijds de omvang van de schoolpopulatie, de opname op school van leerlingen met een zintuigelijke beperking en leerlingen met een lichamelijke beperking.¹⁰ Naarmate de school meer leerlingen telt of vaker leerlingen met een zintuigelijke beperking of een lichamelijke beperking opneemt, is het percentage verwijzingen naar het gespecialiseerd onderwijs kleiner. Andere kenmerken van de school vertonen geen samenhang met het verwijzingspercentage.

3.2 Motieven van scholen voor voortgezet onderwijs om leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven op school op te nemen

We belichten hier de redenen van scholen voor voortgezet onderwijs om leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven, op te nemen. We hebben 21 motieven voorgelegd waarvan scholen op een vijfpuntsschaal konden aangeven in welke mate deze motieven een rol hebben gespeeld in de afgelopen vijf jaar (tabel 3-3). De schaal varieert van 1 'niet', 2 'geringe mate' tot 5 'in zeer hoge mate'. Een gemiddelde score lager dan 3 duidt op antwoorden die dicht bij 'niet' liggen, een gemiddelde score hoger dan 3 duidt op antwoorden die dicht bij 'in zeer hoge mate' liggen. Er zijn zes motieven die hoog (>3,0) op de schaal scoren. In aflopende volgorde van het percentage scholen dat in (zeer) hoge mate aangeeft, zijn dat:

- de school wil leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven thuis nabij onderwijs geven (68% in (zeer) hoge mate);
- de inhoudelijke richting naar inclusiever onderwijs is de missie van het team (61%);
- toegenomen expertise van eigen medewerkers (55%);
- deze inhoudelijke richting wordt bepleit vanuit het samenwerkingsverband (52%);
- beschikbare ondersteuning voor onze school vanuit het samenwerkingsverband (52%);
- mogelijk maken dat jongeren die geen onderwijs krijgen (thuiszitters of in zorginstelling) op reguliere school onderwijs krijgen (52%).

Er zijn negen motieven met een schaalscore van 2,0 of lager waarbij in 68% tot 90% van de gevallen de volgende motieven niet of in geringe mate een rol hebben gespeeld om leerlingen met speciale onderwijszorg/extra ondersteuningsbehoeften op school op te nemen (tussen haakjes percentages geen of geringe mate):

- beschikbare ondersteuning voor onze school vanuit het pro (90%);
- het opheffen van scholen voor pro en/of vso in onze regio (90%);
- er is een nevenvestiging van pro/vso in onze school/op het terrein waarop onze school staat (87%);
- het ontbreken van pro-scholen in de nabije omgeving (87%);
- deze inhoudelijke richting wordt bepleit vanuit de gemeente (74%);
- het ontbreken van vso-scholen in de nabije omgeving (71%);
- financiële redenen (o.a. door dalende leerlingenaantallen) (71%);
- het integreren van scholen voor pro en/of vso in onze school (68%);
- beschikbare ondersteuning voor onze school vanuit het vso (68%).

¹⁰ Pearson-correlatie percentage verwijzingen – omvang schoolpopulatie: $r = -.47; p < .05; n = 30$;
percentage verwijzingen – leerlingen met zintuigelijke beperking: $r = -.37; p < .05; n = 30$;
percentage verwijzingen – leerlingen met lichamelijke beperking: $r = -.45; p < .05; n = 30$.

Tabel 3-3 Motieven van scholen voor voortgezet onderwijs die in afgelopen 5 jaar een rol hebben gespeeld om leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven op te nemen (in procenten) en gemiddelde schaalscores (schaal 1-5), n=31

	zeer					score
	geen	geringe mate	enige mate	hoge mate	hoge mate	
onze school wil leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven thuisnabij onderwijs geven	10	10	13	35	32	3.7
toegenomen expertise van eigen medewerkers	0	6	39	35	19	3.7
de inhoudelijke richting naar inclusiever onderwijs is de missie van ons team	6	3	29	42	19	3.6
deze inhoudelijke richting wordt bepleit vanuit het samenwerkingsverband	3	19	26	42	10	3.4
mogelijk maken dat leerlingen die geen onderwijs krijgen (thuiszitters of in zorginstelling) op reguliere school onderwijs krijgen	23	6	19	23	29	3.3
beschikbare ondersteuning voor onze school vanuit het samenwerkingsverband	10	16	23	42	10	3.3
opname van deze leerlingen op onze school wordt bepleit vanuit het schoolbestuur	26	16	23	26	10	2.8
deze inhoudelijke richting wordt bepleit vanuit overheid	16	26	35	16	6	2.7
beschikbare ondersteuning voor onze school vanuit het eigen schoolbestuur	29	23	19	19	10	2.6
we hebben een speciale groep of klas voor deze leerlingen in onze school/op het terrein waarop onze school staat	45	10	13	10	23	2.5
beschikbaarheid van onderwijs-/klassenassistenten	32	26	23	16	3	2.3
deze inhoudelijke richting wordt bepleit vanuit de ouders/MR	35	23	19	23	0	2.3
deze inhoudelijke richting wordt bepleit vanuit de gemeente	29	45	19	6	0	2.0
het integreren van scholen voor pro en/of vso in onze school	61	6	16	6	10	2.0
beschikbare ondersteuning voor onze school vanuit het vso	61	6	23	3	6	1.9
het ontbreken van vso-scholen in de nabije omgeving	68	3	16	10	3	1.8
financiële redenen (o.a. door dalende leerlingenaantallen)	58	13	26	0	3	1.8
er is een nevenvestiging van pro/vso in school/op het terrein waarop school staat	87	0	0	10	3	1.4
het ontbreken van pro-scholen in de nabije omgeving	84	3	6	6	0	1.4
beschikbare ondersteuning voor onze school vanuit het pro	81	10	6	0	3	1.4
het opheffen van scholen voor pro en/of vso in onze regio	87	3	3	6	0	1.3

Samenhang met kenmerken van de school

Er is een zwakke positieve samenhang tussen het aantal leerlingen op school enerzijds en de mate waarin het motief 'de opname van deze leerlingen op onze school wordt bepleit vanuit het schoolbestuur' een rol heeft gespeeld anderzijds. Het belang van dit motief neemt toe naarmate de school meer leerlingen telt. Daarnaast is er een matige positieve samenhang tussen het aantal leerlingen op school en de mate waarin 'deze inhoudelijke richting wordt bepleit vanuit de ouders/MR'.¹¹

Voor de motieven die in de afgelopen 5 jaar een rol hebben gespeeld om leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven op school op te nemen, is nagegaan of deze samenhangen met andere kenmerken van de school. Daarvoor zijn de gemiddelde schaalscores van de motieven afgezet tegen de kenmerken en bij zeven motieven vinden we een statistische significante samenhang. We volstaan hier met het noemen van de samenhang per motief en schoolkenmerk(en). De volledige schaalscores en gemiddelden staan in Bijlage 1 vermeld.

¹¹ Pearson-correlatie aantal leerlingen – motief: opname leerlingen bepleit vanuit schoolbestuur': $r = -.41$; $p < .05$; $n = 31$;
aantal leerlingen – motief: inhoudelijke richting bepleit vanuit de ouders/MR': $r = -.60$; $p < .001$; $n = 31$.

Het motief 'opname van deze leerlingen op onze school wordt bepleit vanuit het schoolbestuur' wordt als reden meer dan gemiddeld genoemd door scholen die leerlingen met lichamelijke beperkingen hebben opgenomen. Deze scholen noemen ook meer dan gemiddeld het motief 'mogelijk maken dat jongeren die geen onderwijs krijgen (thuiszitters of in zorginstelling) op een reguliere school onderwijs krijgen'.

Scholen met de ambitie om in de komende vier jaar meer leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften op te nemen noemen minder dan gemiddeld 'deze inhoudelijke richting (naar inclusiever onderwijs) wordt bepleit vanuit het samenwerkingsverband'. Scholen die willen consolideren noemen dit motief juist meer.

Het vierde motief 'de school heeft een speciale groep of klas voor leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven in de school/op het schoolterrein' wordt meer genoemd door scholen die zijn gevorderd met inclusiever onderwijs.

Scholen die vernieuwingsonderwijs aanbieden noemen meer dan gemiddeld financiële redenen als motief. Het laatste motief 'beschikbare ondersteuning voor onze school vanuit het samenwerkingsverband' wordt juist minder dan gemiddeld genoemd door scholen die vernieuwingsonderwijs aanbieden. Dat laatste geldt ook voor het motief 'het ontbreken van vso-scholen in de nabije omgeving': voor deze scholen heeft dit motief minder dan gemiddeld een rol gespeeld.

3.3 Ambitie van de school

Bijna de helft van de scholen (48%) heeft het voornemen om in de komende vier jaar het aantal leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven en die ook in het gespecialiseerd onderwijs hadden kunnen zitten, op school uit te breiden. Binnen deze groep zegt 29 procentpunt dat dit alleen kan als de randvoorwaarden verbeteren en 19 procentpunt wil onafhankelijk van de randvoorwaarden uitbreiden. Voor een derde van de scholen (32%) is het huidige aantal goed en zij willen de balans op school niet verstoren. Zeven procent wil het aantal verminderen als de randvoorwaarden verslechteren en 3% wil ongeacht de omstandigheden het aantal reduceren.

Er is geen samenhang tussen de ambitie en kenmerken van de school.

Tabel 3-4 Ambitie van de school geschetst in vijf scenario's om in de komende vier jaar het aantal leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven en die ook op het pro of vso hadden kunnen zitten op school uit te breiden, gelijk te houden of te verminderen (in procenten, n=31)

we willen uitbreiden, (ook) als randvoorwaarden hetzelfde blijven	19
we willen uitbreiden maar alleen als randvoorwaarden verbeteren	29
we willen het aantal gelijk houden, de huidige samenstelling van de leerlingenpopulatie is een goede balans	32
we willen verminderen als de randvoorwaarden verslechteren	7
we willen verminderen, onafhankelijk van de randvoorwaarden	3
weet niet	10

In de beslissing over uitbreiden, consolidatie of inkrimping kunnen afwegingen die samenhangen met bevorderende of belemmerende factoren dan wel randvoorwaarden een belangrijke rol spelen. In tabel 3-5 hebben we deze factoren opgenomen.

Twee factoren worden door een zeer ruime meerderheid van de scholen genoemd: de balans van draagkracht/-last in het schoolteam (84%) en de financiële middelen van het samenwerkingsverband die de school ontvangt voor de ondersteuning van leerlingen die speciale onderwijszorg/extra ondersteuning behoeven (77%).

Daarnaast speelt bij een meerderheid van de scholen (52% tot 65%) een belangrijk rol in de overwegingen dat leraren deskundig en voldoende beschikbaar zijn, er kennis is om inclusiever onderwijs in de schoolpraktijk vorm te geven, het samenwerkingsverband financiële middelen voor schoolinterne ondersteuning voor leerlingen en leerkrachten biedt, en dat het schoolgebouw mogelijkheden voor inclusiever onderwijs heeft.

Tabel 3-5 Bevorderende of belemmerende factoren c.q. randvoorwaarden die een belangrijke rol spelen in de beslissing over uitbreiding, consolidatie of inkringing (in procenten, n=31)

balans draagkracht/-last in het team	84
financiële middelen die onze school krijgt van het samenwerkingsverband voor leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven	77
deskundigheid docenten	65
beschikbare financiële middelen voor schoolinterne ondersteuning voor leerlingen en docenten	65
beschikbaarheid docenten	55
kennis om inclusiever onderwijs in de schoolpraktijk vorm te geven	55
mogelijkheden van het schoolgebouw	52
beschikbare ondersteuning voor leerlingen en docenten van onze school vanuit het samenwerkingsverband	45
beschikbare externe ondersteuning voor onze school vanuit de jeugdhulp	45
beschikbare ondersteuning vanuit de gemeente	39
beschikbare ondersteuning van onderwijs-/klassenassistenten	35
huidige inrichting van het onderwijs (leerstofjaarklassensysteem/groeperingsvormen)	35
capaciteit van speciale klassen/groepen	32
beschikbare ondersteuning voor onze school vanuit het vso	29
beschikbare ondersteuning voor onze school vanuit het eigen schoolbestuur	29
beschikbare externe ondersteuning (para)medische zorg voor leerlingen op onze school	29
draagvlak/ondersteuning van ouders/MR	26
draagvlak/ondersteuning van leerlingen	26
vergoeding van vervoerskosten	3
ander(e) aspect(en)	13

Er zijn geen bevorderende of belemmerende factoren die met de ambitie van de school samenhangen om de opname van leerlingen met speciale onderwijszorg/extra ondersteuningsbehoeften in de komende vier jaar te verminderen, te consolideren of uit te breiden.

4. Aandachtsgebieden en vorderingen bij werken aan inclusiever onderwijs

In dit hoofdstuk belichten we de mate waarin de scholen voor voortgezet onderwijs bij het werken aan inclusiever onderwijs de laatste jaren aandacht hebben besteed aan uiteenlopende thema's zoals draagvlak en visie, onderwijskundige en sociale integratie, expertise en ondersteuning, en randvoorwaarden. Daarna gaan we na in hoeverre scholen naar hun oordeel op dezelfde thema's vorderingen hebben gemaakt.

4.1 Aandachtsgebieden bij het ontwikkelen van inclusiever onderwijs

Bij het ontwikkelen van inclusiever onderwijs besteden scholen in wisselende mate aan uiteenlopende aspecten aandacht. In het onderzoek hebben we vier aandachtsgebieden geformuleerd:

- draagvlak voor inclusiever onderwijs;
- onderwijskundige en sociale integratie;
- expertise en beschikbaarheid van speciale onderwijszorg;
- beschikbaarheid van ondersteuning door externe jeugdhulp/zorg.

De aandachtsgebieden en de onderliggende specifieke aandachtspunten zijn uit tabel 4-1 af te lezen. Aan 15 van de 25 onderwerpen is de afgelopen jaren door een derde of meer van de scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs in hoge mate aandacht gegeven. Vijf van de 25 items/onderwerpen verdeeld over drie aandachtsgebieden vallen op, een meerderheid van de scholen voor voortgezet onderwijs heeft daar bij het werken aan inclusiever onderwijs steeds in hoge mate aandacht aan gegeven de afgelopen jaren:

- handelingsplannen voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften (77%);
- beschikbaarheid van benodigde extra ondersteuning/speciale onderwijszorg voor leerlingen (74%);
- aandacht voor onderwijskundige integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de klas (70%);
- steun vanuit samenwerkingsverband voor werken aan inclusiever onderwijs op uw school (61%);
- aandacht voor sociale integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in bredere schoolleven (vieringen/schoolplein/uitstapjes) (58%);

Twee van deze vijf onderwerpen vallen binnen de aandachtsgebieden 'onderwijskundige en sociale integratie' en twee binnen 'expertise/beschikbaarheid van speciale onderwijszorg'. Een van de vijf aandachtspunten of onderwerpen valt onder het eerste aandachtsgebied, 'draagvlak voor inclusiever onderwijs'. Bij het laatste aandachtsgebied, beschikbaarheid van ondersteuning van jeugdhulp/zorg, wordt voor beide onderwerpen geen meerderheid genoteerd die daar in hoge mate aandacht aan besteed.

Aan de andere kant van de schaal meldt 33% tot 55% van de scholen dat er op acht van de 25 aandachtspunten (verspreid over alle vier aandachtsgebieden) geen of nauwelijks aandacht is besteed. Deze onderwerpen zijn:

- beschikbaarheid (para)medische ondersteuning/zorg (55%);
- werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij leerlingen (39%);
- participatie van ouders in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs (39%);
- toegankelijk/geschiktheid van het schoolgebouw (37%);

- het curriculum geschikt maken voor alle leerlingen (35%);
- werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij ouders/MR (35%);
- participatie van leerlingen in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs (35%);
- beschikbaarheid van onderwijs-/klassenassistenten (33%).

Tabel 4-1 Mate van aandacht voor aandachtsgebieden bij het werken aan inclusiever onderwijs op school (in procenten, n=31)

	geen/ nauwelijks	enige mate	hoge mate
draagvlak voor inclusiever onderwijs			
steun vanuit samenwerkingsverband voor werken aan inclusiever onderwijs op uw school	10	29	61
werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij team	16	35	48
werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij schoolbestuur	23	32	45
verankeren van visie op inclusiever onderwijs in het schoolbeleid	6	52	42
werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij leerlingen	39	42	19
werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij ouders/MR	35	48	16
participatie van ouders in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs	39	45	16
participatie van leerlingen in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs	35	58	6
onderwijskundige en sociale integratie			
aandacht voor onderwijskundige integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de klas	6	23	71
aandacht voor sociale integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in bredere schoolleven (vieringen/schoolplein/uitstapjes)	6	35	58
aandacht voor sociale integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de klas	3	48	48
toegankelijk/geschiktheid schoolgebouw	37	23	40
aandacht voor hoge verwachting en prestaties voor leerlingen met en zonder extra ondersteuningsbehoeften	10	52	39
beschikbaarheid aangepaste leermiddelen	23	47	30
het curriculum geschikt maken voor alle leerlingen	35	39	26
de toetsing geschikt maken voor alle leerlingen	19	58	23
expertise/beschikbaarheid van speciale onderwijszorg			
handelingsplannen voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften	3	19	77
beschikbaarheid van benodigde extra ondersteuning/speciale onderwijszorg voor leerlingen	0	26	74
beschikbaarheid van benodigde ondersteuning voor onderwijsmedewerkers	6	52	42
professionalisering van het onderwijsteam	0	65	35
beschikbaarheid van onderwijs-/klassenassistenten	33	33	33
beschikbaarheid ondersteuning door het samenwerkingsverband	23	48	29
aandacht voor inclusieve onderwijsstrategieën in de klas	16	55	29
beschikbaarheid ondersteuning van jeugdhulp/zorg			
beschikbaarheid jeugdhulp	10	48	42
beschikbaarheid (para)medische ondersteuning/zorg	55	29	16

Samenhang met kenmerken van de school

We hebben onderzocht welke vier aandachtsgebieden samenhang vertonen met kenmerken van de school. De vier aandachtsgebieden zijn samengestelde variabelen van de onderliggende onderwerpen. De antwoordcategorieën van elk onderwerp vormen een driepuntsschaal. De schaal loopt van 1 'geen/nauwelijks', 2 'in enige mate' tot 3 'in hoge mate'. De scores op de onderwerpen zijn per aandachtsgebied uitgedrukt als een gemiddelde score. De samenhang met kenmerken van de school is

vervolgens zichtbaar gemaakt in statistisch significante verschillen tussen de gemiddelde scores op de aandachtgebieden voor elk van de kenmerken.

We volstaan hier met het noemen van de samenhang per motief en schoolkenmerk(en). De volledige schaalscores en gemiddelden staan in Bijlage 2 vermeld. Er wordt meer dan gemiddeld aandacht besteed aan (de onderwerpen van) onderwijskundige en sociale integratie door scholen die melden dat zij leerlingen met een verstandelijke beperking opnemen, scholen die leerlingen met een lichamelijke beperking opnemen scholen en scholen die geen leerstofjaarklassysteem hanteren.

Er is een samenhang tussen bestede aandacht aan onderwerpen vallend onder de beschikbaarheid van ondersteuning van jeugdhulp/zorg en het opnemen van leerlingen met een lichamelijke beperking. Scholen met leerlingen met een lichamelijke beperking besteden meer dan gemiddeld aandacht aan de beschikbaarheid van ondersteuning van jeugdhulp/zorg. Voor de resterende twee aandachtsgebieden is er geen samenhang met schoolkenmerken.

4.2 Vorderingen op aandachtsgebieden bij het ontwikkelen van inclusiever onderwijs

Bij de bepaling van gemaakte vorderingen in het ontwikkelen van inclusiever onderwijs op school zijn dezelfde vier aandachtsgebieden en onderliggende onderwerpen gehanteerd. De resultaten staan in tabel 4-2.

Op 11 van de 25 onderwerpen verdeeld over drie van de vier aandachtsgebieden zijn door een derde of meer van de scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs in hoge mate vorderingen gemaakt.

Daaronder zijn drie onderwerpen verdeeld over twee aandachtsgebieden waarop een meerderheid van de school aangeeft in hoge mate vorderingen te hebben geboekt in de afgelopen jaren:

- werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij leerlingen (100%);
- beschikbaarheid van benodigde extra ondersteuning/speciale onderwijszorg voor leerlingen (68%);
- handelingsplannen voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften (55%).

Tabel 4-2 Mate waarin volgens de scholen voor voortgezet onderwijs vorderingen zijn gemaakt op aandachtsgebieden bij het werken aan inclusiever onderwijs op school (in procenten)

	niet/ nauwelijks	enige mate	hoge mate	n
draagvlak voor inclusiever onderwijs				
werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij leerlingen	0	0	100	31
steun vanuit samenwerkingsverband voor werken aan inclusiever onderwijs op school	14	43	43	28
verankeren van visie op inclusiever onderwijs in het schoolbeleid	21	38	41	29
werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij schoolbestuur	17	48	34	29
werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij team	11	56	33	27
werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij ouders/MR	21	58	21	24
participatie van ouders in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs	52	37	11	27
participatie van leerlingen in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs	35	62	4	26
onderwijskundige en sociale integratie				
aandacht voor onderwijskundige integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de klas	10	43	47	30
aandacht voor sociale integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in bredere schoolleven (vieringen/schoolplein/uitstapjes)	7	57	37	30
aandacht voor hoge verwachting en prestaties voor leerlingen met en zonder extra ondersteuningsbehoeften	14	62	24	29
aandacht voor sociale integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de klas	3	62	34	29
het curriculum geschikt maken voor alle leerlingen	22	52	26	27
de toetsing geschikt maken voor alle leerlingen	7	74	19	27
beschikbaarheid aangepaste leermiddelen	9	65	26	23
toegankelijk/geschiktheid schoolgebouw	21	32	47	19
expertise/beschikbaarheid van speciale onderwijszorg				
professionalisering van het onderwijsteam	6	81	13	31
beschikbaarheid van benodigde ondersteuning voor onderwijsmedewerkers	10	60	30	30
handelingsplannen voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften	7	38	55	29
beschikbaarheid van benodigde extra ondersteuning/speciale onderwijszorg voor leerlingen	0	32	68	28
aandacht voor inclusieve onderwijsstrategieën in de klas	18	61	21	28
beschikbaarheid ondersteuning door het samenwerkingsverband	15	62	23	26
beschikbaarheid van onderwijs-/klassenassistenten	20	48	32	25
beschikbaarheid ondersteuning van jeugdhulp/zorg				
beschikbaarheid jeugdhulp	26	48	26	27
beschikbaarheid (para)medische ondersteuning/zorg	55	32	14	22

Twee onderwerpen vallen binnen het aandachtsgebied 'expertise/beschikbaarheid van speciale onderwijszorg' en een binnen 'draagvlak voor inclusiever onderwijs'. Voor de aandachtsgebieden 'onderwijskundige en sociale integratie' en 'beschikbaarheid van ondersteuning van jeugdhulp/zorg' noteren we voor de onderliggende onderwerpen geen meerderheid van vo-scholen die naar hun zeggen daarop in hoge mate vorderingen hebben gemaakt.

Geen of nauwelijks vorderingen worden door 26% tot 55% van de scholen gerapporteerd op vier van de 25 aandachtspunten verspreid over twee van de vier aandachtsgebieden:

- beschikbaarheid (para)medische ondersteuning/zorg (55%);
- participatie van ouders in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs (52%);
- participatie van leerlingen in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs (35%);

- beschikbaarheid jeugdhulp (26%).

Samenhang met kenmerken van de school

Scholen voor voortgezet onderwijs die geen leerstofjaarklassysteem hanteren rapporteren meer dan gemiddeld vorderingen op het aandachtsgebied 'onderwijskundige en sociale integratie'.

Op het aandachtsgebied 'expertise/beschikbaarheid speciale onderwijszorg' zijn er twee schoolkenmerken die hiermee samenhang vertonen. Scholen die leerlingen met een verstandelijke beperking opnemen en scholen die leerlingen hebben met een zintuigelijke beperkingen rapporteren iets meer dan gemiddeld vorderingen gemaakt te hebben op het vlak van integratie.

Bij het aandachtsgebied 'beschikbaarheid van ondersteuning van jeugdhulp en zorg' zien we dat scholen met een ambitie om meer leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften/speciale onderwijszorg in de komende vier jaar op te nemen, melden dat zij minder dan gemiddeld vorderingen hebben gemaakt. Scholen die willen consolideren melden juist meer dan gemiddeld vooruitgang te hebben geboekt. Het vierde aandachtsgebied 'draagvlak voor inclusiever onderwijs' vertoont geen samenhang met schoolkenmerken.

Bestede aandacht en gemaakte vorderingen

Acht onderwerpen waaraan scholen voor voortgezet onderwijs de meeste aandacht hebben besteed bij het werken aan inclusiever onderwijs in de afgelopen jaren (en die door minimaal 45% van de scholen voor voortgezet onderwijs in hoge mate zijn genoemd) hangen samen met de geboekte vorderingen op dezelfde onderwerpen. Dit betekent in algemene zin dat naarmate er vaker in hoge mate aandacht wordt besteed aan een onderwerp, er ook vaker in hoge mate vorderingen op het onderwerp worden gemaakt. De sterkte van de samenhang varieert voor elk van de onderwerpen en we hebben de samenhang uitgedrukt in drie categorieën: zwak, matig en sterk.¹²

Er is een **sterk** positieve samenhang tussen bestede aandacht en gemaakte vorderingen op het gebied van:

- werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij schoolbestuur (.78, n=29);
- aandacht voor onderwijskundige integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de klas (.75, n=29);
- werken aan draagvlak voor inclusiever onderwijs bij team (.71, n=27);
- aandacht voor onderwijskundige integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de klas (.71, n=30);
- aandacht voor sociale integratie van leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in bredere schoolleven (vieringen/schoolplein/uitstapjes) (.70, n=30).

De samenhang is **matig** voor:

- handelingsplannen voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften (.69, n=29);
- steun vanuit samenwerkingsverband voor werken aan inclusiever onderwijs op uw school (.60, n=28);
- beschikbaarheid van benodigde extra ondersteuning/speciale onderwijszorg voor leerlingen (.58, n=28).

4.3 Bruikbare aanpakken, methodieken en instrumenten voor scholen die aan inclusiever onderwijs (willen) werken

Op de vraag naar aanpakken, methodieken en instrumenten die bruikbaar zijn voor andere scholen die aan inclusiever onderwijs (willen) werken, geven 22 scholen voor voortgezet onderwijs een toelichting. De suggesties kunnen na inhoudsanalyse onderverdeeld worden in zeven categorieën:

¹² Alle samenhangen uitgedrukt in waarden van Spearmans rho, $p < 0.01$.

Samenhang (x) zwak: $.2 < x < .5$, matig: $.5 \leq x < .7$, sterk: $\geq .7$.

- werken aan een inclusieve cultuur en schoolontwikkeling;
- onderwijsconcepten die inclusief werken ondersteunen;
- ondersteunende instrumenten en methodische werkwijzen;
- aanpakken voor specifieke doelgroepen in reguliere klassen;
- specifieke klassen/groepen in het regulier onderwijs voor doelgroepen;
- terugplaatsing vanuit gespecialiseerd onderwijs en toeleiding naar regulier onderwijs;
- samenwerken met andere scholen en aanpalende sectoren.

Voor een overzicht van de oogst aan suggesties wordt verwezen naar Bijlage 2. Hieronder geven we per categorie enkele praktijkvoorbeelden die scholen voor voortgezet onderwijs noemen. Vier van de vijf suggesties (82%) zijn afkomstig van scholen die zichzelf gevorderd beschouwen in de ontwikkeling van inclusiever onderwijs op hun school. De resterende 18% bevindt zich naar eigen zeggen in de beginfase of is enigszins gevorderd.

De overgrote meerderheid van scholen voor voortgezet onderwijs gaat kort of wat uitgebreider in op een suggestie. Er zijn ook enkele scholen die meerdere bruikbare onderdelen noemen.

Werken aan een inclusieve cultuur en schoolontwikkeling

Binnen deze categorie vallen twee reacties van scholen voor voortgezet onderwijs:

"Trots is een groot woord. Ik ben trots op mijn medewerkers en de bereidheid om elke keer weer leerlingen verder te helpen onder welke omstandigheden dan ook. En hen de mogelijkheid te bieden in of buiten de klas. Individueel of samen, wat maar nodig is te werken naar een plek (met of zonder diploma) in de maatschappij waar ze genieten en groeien kunnen."

"Begin klein met een pilot. Hou vol. Vier de successen. Werk aan een gezamenlijk doel vanuit een sterke gedeelde visie."

Onderwijsconcepten die inclusief werken ondersteunen

Onder deze categorie vallen vijf suggesties van vo-scholen:

"EDUWIEK"

"Er wordt veel maatwerk geleverd. Als school denken we met een small team out of the box waardoor leerlingen perspectief hebben."

"Het opstarten van een studiecentrum, waar leerlingen extra ondersteuning krijgen aangeboden."

"Inrichten zelfverantwoordelijk profiel voor bijzondere ondersteuningsbehoeften boven het gemiddelde (begaafde leerlingen), is ook passend onderwijs."

"Wij zijn de enige school in Nederland met inclusief onderwijs voor leerlingen met een ziekte of beperking die havo/vwo onderwijs bieden. Wij zouden graag zien dat er meer van dit soort voorzieningen komen zodat ook deze leerlingen thuisnabij onderwijs kunnen volgen."

Ondersteunende instrumenten en methodische werkwijzen

Vier scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs gaan in hun suggesties in op verschillende ontwikkelde ondersteunende instrumenten en werkwijzen:

"Eigen interne OPDC van waaruit wij of tijdelijk opvang en ondersteuning bieden, of inzetten op een hybride vorm (deels in de klas, deels buiten de klas) of via observeren de ondersteuningsbehoefte in beeld brengen en komen tot een plan van aanpak of individuele maatwerktrajecten aanbieden bij bijvoorbeeld langdurig verzuim door ziekte."

"Onderwijsaanbod op maat, aanpak thuiszitters en voorkomen doorverwijzingen naar vso. Vraaggerichte ontwikkeling i.p.v. aanbodgericht."

"We hebben een uitgebreid zorgteam waarin zorgmentoren leerlingen individueel begeleiden. De kracht is dat deze zorgmentoren de gehele schoolperiode de begeleiding op zich nemen en daardoor een goed contact hebben met ouders en betrokken hulpverleners. Voor leerlingen geeft dit een continuïteit waaraan zij vaak behoefte hebben."

"Nieuwe ondersteuningsstructuur. Begeleide werkplek. Projectplan Inclusieve onderwijsleeromgeving TCC."

Aanpakken voor specifieke doelgroepen in het regulier onderwijs

Vijf scholen noemen specifieke voorbeelden van leerlingen die extra ondersteuning en speciale onderwijszorg behoeven (casuïstiek). We noemen hun reacties:

"Het wordt steeds normaler dat VSO-leerlingen bij ons rondlopen. En die zijn zelf ook trots."

"LWOO invoering in het vmbo."

"Onze school heeft leerlingen met een TLV voor VSO cluster 3 (lichamelijke gehandicapt en/of langdurig ziek) zodat zij op onze school hun diploma kunnen halen."

"Vanaf schooljaar 2019-2020 is op onze school het zogenaamde medium+ arrangement vanuit Auris gestart. Door deze pilot kunnen leerlingen met een intensieve cluster 2 ondersteuningsvraag hun diploma behalen. Er kan worden voldaan aan een intensieve ondersteuningsvraag die leerlingen aan ons stellen door de extra inzet van de expertise van Auris en de actieve medewerking van de ouders van deze leerlingen."

"We hebben een onderwijsvoorziening (Quvier voor cluster 4 met name en Qura voor thuiszitters) + expertise/ maatwerktrajecten op gebied van cluster 1/2/3 binnen de school, waardoor we zo goed als alle leerlingen van Passend onderwijs kunnen voorzien."

Specifieke klassen/groepen in het regulier onderwijs voor doelgroepen leerlingen

In vier reacties gaan scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs in op specifieke klassen of groepen die ze hebben ingericht voor bepaalde doelgroepen leerlingen:

"Binnen de locatie hebben we 'satellietklassen' waar leerlingen individueel een aantal uren per week kunnen worden geholpen door onderwijsassistenten."

"De syntheseklassen."

"Ontwikkeling 'Karweiklas' voor leerlingen die uitvallen door stress of langdurige ziekte."

"VMBO-plusklas in de onderbouw waar leerlingen in een kleine klas onderwijs krijgen, met extra ondersteuning en nabijheid van voornamelijk mentor maar ook andere docenten, binnen het 'gewone' reguliere onderwijs."

Terugplaatsing vanuit gespecialiseerd onderwijs en toeleiding naar regulier onderwijs

"Opzet van een schakelklas om de terugstroom naar regulier te bevorderen."

Samenwerken met andere scholen en aanpalende sectoren

Drie scholen rapporteren een samenwerking met een andere (vso-)school en jeugdzorgvoorzieningen:

"Vergevorderde wijze waarop symbioselessen worden vormgegeven."

"Samenwerking met VSO waardoor enkele VSO-leerlingen deel kunnen nemen aan praktijklessen en zo een volwaardig VMBO-diploma kunnen behalen."

"Onderwijszorgarrangement waarbij middelen vanuit de gemeente en onderwijs bij elkaar zijn gebracht om leerlingen te begeleiden terug naar onderwijs/werk. Dit gebeurt op een boerderij waar wij als school het onderwijs verzorgen en organiseren en waarbij er begeleiding is vanuit de jeugdwet. Leerlingen blijven hierdoor ingeschreven in school en er wordt gewerkt aan een kind een plan. Verder werken we intensief samen met PRO/VSO om maatwerkarrangementen binnen ons school aan te bieden waarbij we leerlingen middels 5 jarig VMBO met een Entree door leiden naar niveau 2 of werk."

4.4 Commentaar Inspectie van het Onderwijs op het werken aan inclusiever onderwijs op scholen voor voortgezet onderwijs

Van de scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs heeft 13% de afgelopen vijf jaar geen bezoek gehad van de Inspectie van het Onderwijs. De resterende 87% van de scholen voor voortgezet onderwijs werd wel bezocht. Daarvan kreeg 43 procentpunt geen commentaar op het werken aan inclusiever onderwijs en 40 procentpunt positief commentaar. In slechts één geval was het commentaar wisselend.

Inhoudsanalyse op (8) toelichtingen van scholen voor voortgezet onderwijs met (overwegend positieve) commentaren van de Inspectie laat zien dat er veel waardering was voor de inclusieve visie en cultuur op school. De volgende citaten getuigen hiervan:

"Positief feedback gekregen van inspectie dat we een mooi voorbeeld zijn van inclusief onderwijs zijn."

"Positief over de visie en de werkwijze bij invlechten. Ook de mate waarin er reflectief en ontwikkelingsgericht gewerkt wordt is als positief geduid."

"Goede stap richting inclusiever onderwijs."

"Zeer positief over aanpak verzuim en thuiszitters."

"Verificatieonderzoek: ouders en team bevestigen wat directie aangeeft aangaande differentiatie, is in alle klassen terug te zien."

In de positieve commentaren klinken ook werkpunten door voor scholen en wordt zichtbaar dat de aangetroffen praktijk en werkwijzen van scholen voor voortgezet onderwijs niet altijd passen in het waarderingskader van de Inspectie van het Onderwijs.

"De Inspectie heeft benoemd goede dingen te zien in de route naar inclusiever onderwijs, maar ook dat er nog veel te doen is."

"De samenwerking met omliggende gemeente en coöperatie van zorgboeren met betrekking tot thuiszitters weer terug leiden naar onderwijs."

"Inspectie was verbaasd wat er mogelijk was binnen school. Mede daardoor mee kunnen doen een 'regelluwe school'."

Het 'wisselende' commentaar van de Inspectie waarvan een school melding maakt, betref de kwaliteit van de verslaglegging van de school.

5. Knelpunten en prioriteiten bij werken aan inclusiever onderwijs en ondersteuningsbehoeften van scholen

In dit hoofdstuk belichten we knelpunten of belemmeringen bij de ontwikkeling van inclusiever onderwijs op school en de prioriteiten voor de komende vier jaar die scholen voor voortgezet onderwijs aangeven bij het werken aan inclusiever onderwijs. Daarna gaan we in op de ondersteuningsbehoeften van scholen voor voortgezet onderwijs die aan inclusiever onderwijs werken.

5.1 Knelpunten bij het ontwikkelen van inclusiever onderwijs

Voor zowel knelpunten/belemmeringen als prioriteiten hebben we 21 onderwerpen geformuleerd en deze analoog aan de werkwijze bij de inventarisatie van aandachtsgebieden en vorderingen geclusterd. Dat leverde de volgende zes gebieden op:

- draagvlak voor inclusiever onderwijs;
- onderwijskundige en sociale integratie;
- expertise en beschikbaarheid van speciale onderwijszorg;
- beschikbaarheid van ondersteuning door externe jeugdhulp/zorg;
- financiële middelen;
- randvoorwaarden/overig.

Op 7 van de 21 onderwerpen verdeeld over vijf van de zes aandachtsgebieden zijn door 30% tot 40% van de scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs, in de laatste jaren in hoge mate knelpunten ervaren. Deze zeven onderwerpen zijn verdeeld over de gebieden 'draagvlak voor inclusiever onderwijs' (2 onderwerpen), 'expertise/beschikbaarheid van speciale onderwijszorg' (2 onderwerpen), 'beschikbaarheid van ondersteuning jeugdhulp/zorg' (1 onderwerp), 'financiële middelen' (1 onderwerp) en 'randvoorwaarden/overig' (1 onderwerp). Het betreft de volgende onderwerpen (tabel 5-1):

- beschikbare inzet van jeugdhulp (40%);
- beschikbaarheid ondersteuning van betrokken samenwerkingsverband (34%);
- problemen voortkomend uit wet- en regelgeving (33%);
- participatie ouders/MR in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs (33%);
- draagvlakontwikkeling bij leerlingen (33%);
- financiële middelen voor schoolinterne ondersteuning voor leerlingen en leraren (30%);
- competenties van leerkrachten (30%).

Op de volgende zeven onderwerpen verspreid over alle zes aandachtsgebieden worden door 47% tot 80% van de scholen voor voortgezet onderwijs geen knelpunten gerapporteerd:

- vergoeding voor leerlingenvervoer (80%);
- beschikbare inzet gespecialiseerd onderwijs (pro/vso) (67%);
- draagvlakontwikkeling bij ouders/MR (67%);
- inrichting schoolgebouw/huisvesting (63%);
- beschikbare inzet van (para)medische ondersteuning/zorg (63%);
- aanzuigende werking van onze school voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften van buiten de regio (47%);
- beschikbaarheid van onderwijs-/klassenassistenten (47%).

Tabel 5-1 Mate waarin in de laatste jaren knelpunten/belemmeringen zijn ervaren bij het werken aan inclusiever onderwijs op school (in procenten, n=30)

	niet/ nauwelijks	enige mate	hoge mate
draagvlak voor inclusiever onderwijs			
draagvlakontwikkeling bij leerlingen	0	67	33
participatie ouders/MR in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs	0	67	33
participatie leerlingen in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs	0	73	27
draagvlakontwikkeling bij het team	30	63	7
draagvlakontwikkeling bij ouders/MR	67	30	3
onderwijskundige en sociale integratie			
inrichting schoolgebouw/huisvesting	63	30	7
vormgeving van een inclusieve(re) leeromgeving in de klas	33	63	3
expertise/beschikbaarheid van speciale onderwijszorg			
beschikbaarheid ondersteuning van betrokken samenwerkingsverband	0	66	34
competenties van leerkrachten	3	67	30
beschikbare inzet gespecialiseerd onderwijs (pro/vso)	67	20	13
beschikbaarheid van onderwijs-/klassenassistenten	47	47	7
beschikbaarheid van ondersteuning jeugdhulp/zorg			
beschikbare inzet van jeugdhulp	17	43	40
beschikbare inzet van (para)medische ondersteuning/zorg	63	30	7
financiële middelen			
financiële middelen voor schoolinterne ondersteuning voor leerlingen en leraren	30	40	30
financiële middelen die onze school krijgt van het swv voor leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven	33	40	27
vergoeding voor leerlingenvervoer	80	17	3
randvoorwaarden/overig			
problemen voortkomend uit wet- en regelgeving	23	43	33
aanzuigende werking van school voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften van buiten de regio	47	27	27
beschikbaarheid van leerkrachten	27	50	23
beschikbaarheid van ondersteuning uit betrokken gemeente(n)	27	50	23
voldoende aandacht van leerkracht in de klas voor leerlingen zonder extra ondersteuningsbehoeften	30	50	20

Samenhang met kenmerken van de school

De gebieden voor knelpunten en prioriteiten zijn samengestelde variabelen, opgebouwd uit de onderwerpen die daaronder vallen. De scores op deze samengestelde variabelen vormen het (ongewogen) gemiddelde van de onderliggende onderwerpen. Er is geen samenhang tussen de zes gebieden voor knelpunten en de vaste set kenmerken van de school.

Veel en weinig ervaren knelpunten

Sommige scholen ervaren meer knelpunten dan andere scholen. Het aantal knelpunten dat in hoge mate voorkomt varieert over alle scholen van nul tot 6. Gemiddeld zijn het er 3,0 en 57% van de scholen heeft 3 of minder knelpunten in hoge mate ervaren. Het aantal knelpunten dat niet of nauwelijks wordt ervaren varieert over de 21 onderwerpen van 1 tot 15 met een gemiddelde van 9,6. De helft heeft 1 tot 9 knelpunten niet of nauwelijks ervaren.

Alleen scholen die leerlingen met een lichamelijke beperking opnemen ervaren meer dan gemiddeld problemen.¹³ Voor de overige schoolkenmerken is er geen samenhang met het aantal ervaren knelpunten aangetoond.

5.2 Prioriteiten bij het ontwikkelen van inclusiever onderwijs

Voor dezelfde 21 onderwerpen die zijn voorgelegd bij knelpunten is gevraagd aan te geven of deze voor de school geen of nauwelijks, in enige mate of in hoge mate een prioriteit zijn bij het werken aan inclusiever onderwijs in de komende vier jaar. De resultaten staan in tabel 5-2.

Zeven van de 21 onderwerpen verdeeld over vijf aandachtsgebieden zijn door 33% of meer van de scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs, in de komende vier jaar in hoge mate als prioriteit aangemerkt. Twee van de 21 onderwerpen verdeeld over de twee aandachtsgebieden 'draagvlak voor inclusiever onderwijs' en 'beschikbaarheid van ondersteuning jeugdhulp/zorg' zijn volgens minimaal de helft van de vo-scholen in hoge mate een prioriteit:

- draagvlakontwikkeling bij het team (53%);
- beschikbare inzet van jeugdhulp (50%).

Zeventien van de 21 onderwerpen worden door minimaal de helft van de scholen aangemerkt als prioriteit waaraan in enige tot in hoge mate in de komende vier jaar wordt gewerkt. We noemen hier de top tien prioriteiten, genoemd door 70% tot 97% van de scholen voor voortgezet onderwijs:

- competenties van leerkrachten (97%);
- beschikbare inzet van jeugdhulp (87%);
- financiële middelen die onze school krijgt van het swv voor leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven (87%);
- financiële middelen voor schoolinterne ondersteuning voor leerlingen en leraren (83%);
- voldoende aandacht van de leerkracht in de klas voor leerlingen zonder extra ondersteuningsbehoeften (83%);
- beschikbaarheid van leerkrachten (83%);
- beschikbaarheid van ondersteuning uit betrokken gemeente(n) (80%);
- draagvlakontwikkeling bij het team (80%);
- vormgeving van een inclusieve(re) leeromgeving in de klas (77%);
- aanzuigende werking van onze school voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften van buiten de regio (70%).

Minimaal de helft van de scholen voor voortgezet onderwijs stelt geen of nauwelijks prioriteit bij het werken aan inclusiever onderwijs aan de volgende vijf onderwerpen verspreid over vier van de zes aandachtsgebieden ('expertise/beschikbaarheid van speciale onderwijszorg', 'onderwijskundige en sociale integratie', 'financiële middelen' en 'draagvlak voor inclusief onderwijs' (met 2 onderwerpen):

- vergoeding voor leerlingenvervoer (83%);
- beschikbare inzet gespecialiseerd onderwijs (pro/vso) (62%);
- inrichting schoolgebouw/huisvesting (60%);
- draagvlakontwikkeling bij ouders/MR (53%);
- draagvlakontwikkeling bij leerlingen (50%).

¹³ Anova: $F = 5.515$, $n = 30$, $p = <.05$. Scores scholen met leerlingen met een lichamelijke beperking: 3.5, scholen zonder leerlingen met een lichamelijke beperking: 1.9, gemiddeld: 3.0.

Tabel 5-2 Mate waarin in de komende 4 jaar thema's bij het werken aan inclusiever onderwijs op school prioriteit zijn (in procenten)

	niet/ nauwelijks	enige piori- teit	hoge piori- teit	n
draagvlak voor inclusiever onderwijs				
draagvlakontwikkeling bij het team	20	27	53	30
draagvlakontwikkeling bij ouders/MR	53	27	20	30
participatie ouders/MR in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs	47	40	13	30
draagvlakontwikkeling bij leerlingen	50	47	3	30
participatie leerlingen in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs	48	48	3	29
onderwijskundige en sociale integratie				
vormgeving van een inclusieve(re) leeromgeving in de klas	23	60	17	30
inrichting schoolgebouw/huisvesting	60	23	17	30
expertise/beschikbaarheid van speciale onderwijszorg				
competenties van leerkrachten	3	50	47	30
beschikbaarheid van onderwijs-/klassenassistenten	37	40	23	30
beschikbaarheid ondersteuning van betrokken samenwerkingsverband	47	30	23	30
beschikbare inzet gespecialiseerd onderwijs (pro/vso)	62	28	10	29
beschikbaarheid van ondersteuning jeugdhulp/zorg				
beschikbare inzet van jeugdhulp	13	37	50	30
beschikbare inzet van (para)medische ondersteuning/zorg	47	33	20	30
financiële middelen				
financiële middelen die onze school krijgt van het swv voor leerlingen die extra ondersteuning/speciale onderwijszorg behoeven	13	50	37	30
financiële middelen voor schoolinterne ondersteuning voor leerlingen en leraren	17	47	37	30
vergoeding voor leerlingenvervoer	83	14	3	29
randvoorwaarden/overig				
beschikbaarheid van leerkrachten	20	50	30	30
beschikbaarheid van ondersteuning uit betrokken gemeente(n)	20	50	30	30
problemen voortkomend uit wet- en regelgeving	37	37	27	30
voldoende aandacht van de leerkracht in de klas voor leerlingen zonder extra ondersteuningsbehoeften	17	57	27	30
aanzuigende werking van onze school voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften van buiten de regio	30	50	20	30

Samenhang met kenmerken van de school

Voor twee van de zes aandachtsgebieden vinden we een samenhang met twee schoolkenmerken. De volledige resultaten zijn vermeld in Bijlage 3. Scholen voor voortgezet onderwijs die leerlingen met een lichamelijke beperking opnemen, rapporteren meer dan gemiddeld het aandachtsgebied 'beschikbaarheid ondersteuning jeugdhulp/zorg' als prioriteit in de komende vier jaar. Scholen die vernieuwingsonderwijs aanbieden noemen minder dan gemiddeld 'draagvlak voor inclusiever onderwijs' als gebied waaraan zij prioriteit geven. Scholen die geen vernieuwingsonderwijs aanbieden melden juist meer dan gemiddeld dit aandachtsgebied voor hun prioriteiten.

5.3 Samenhang tussen aandacht en vorderingen, knelpunten en prioriteiten

Voor een aantal onderwerpen die zijn besproken bij bestede aandacht, gemaakte vorderingen, knelpunten en prioriteiten kunnen we een onderlinge vergelijking maken. Voor het te ontwikkelen ondersteuningsprogramma is het van belang om vast te stellen of er een samenhang bestaat tussen de bestede aandacht op een thema enerzijds en gemaakte vorderingen anderzijds en tussen knelpunten en prioriteiten. We hebben de samenhang uitgedrukt in vier categorieën: geen, zwak, matig en sterk.¹⁴ De resultaten staan in tabel 5-3 vermeld.

Voor 9 van de 12 geanalyseerde onderwerpen kunnen we vaststellen dat *aandacht en vorderingen* positief met elkaar samenhangen, maar de kracht van de samenhang is matig of sterk.

We zien vijf onderwerpen met een *sterke* samenhang tussen bestede aandacht en gemaakte vorderingen: 'beschikbaarheid van ondersteuning door het samenwerkingsverband', 'beschikbaarheid van (para)medische ondersteuning/zorg', 'aandacht voor inclusieve onderwijsstrategieën in de klas', 'toegankelijk/geschiktheid van het schoolgebouw' en 'participatie van leerlingen in de planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs'.

Dit betekent dat naarmate er vaker in hoge mate aandacht aan een onderwerp wordt besteed, er vaker vorderingen op het onderwerp worden gemaakt.

Bij de overige vier onderwerpen 'werken aan het draagvlak voor inclusiever onderwijs bij het team', 'werken aan het draagvlak voor inclusiever onderwijs bij ouders/MR', 'beschikbaarheid van onderwijs-/klassenassistenten', en 'de participatie van ouders in de planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs' is er een *matige* samenhang.

Negen van de 12 onderwerpen bij *ervaren knelpunten en prioriteiten* vertonen een onderlinge samenhang. Geen van de onderwerpen echter vertoont een onderlinge sterke samenhang. De correlatie tussen ervaren knelpunten en prioriteiten is voor de volgende zeven onderwerpen *matig*: 'de beschikbaarheid van jeugdhulp', 'professionalisering van het onderwijsteam', 'werken aan het draagvlak voor inclusiever onderwijs bij ouders/MR', 'participatie van ouders in de planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs', 'beschikbaarheid van (para)medische ondersteuning/zorg', 'toegankelijk/geschiktheid van het schoolgebouw', en 'de participatie van leerlingen in de planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs'.

Naarmate deze onderwerpen vaker in hoge mate als knelpunt worden ervaren worden deze ook vaker in hoge mate als prioriteit beschouwd.

Bij de twee onderwerpen 'werken aan het draagvlak voor inclusiever onderwijs bij leerlingen' en 'aandacht voor inclusieve onderwijsstrategieën in de klas' is de correlatie *zwak*.

Bij de thema's 'beschikbaarheid jeugdhulp' en 'professionalisering van het onderwijsteam' zien we geen samenhang tussen aandacht en vorderingen maar wel een matige samenhang tussen knelpunten en prioriteiten. Scholen die er in hoge mate aandacht aan hebben besteed zien maar in beperkte mate vorderingen op dit gebied. Daardoor blijven (waarschijnlijk) knelpunten voor een deel van de scholen bestaan en het blijft het vaker een prioriteit.

¹⁴ Kwalificatie van samenhang Pearson correlatie, $p < .05$; samenhang (x) zwak: $.20 < x < .50$, matig: $.50 \leq x < .70$, sterk: $\geq .70$.

Tabel 5-3 Samenhang tussen aandacht en vorderingen en tussen knelpunten en prioriteiten voor geselecteerde onderwerpen

aandachtspunten	percentages								samenhang	
	aandacht		vorderingen		knelpunt		prioriteit		aandacht- vordering	knelpunt- prioriteit
	geen	hoog	geen	hoog	geen	hoog	geen	hoog		
werken aan draagvlak bij team	16	48	11	33	30	7	20	53	matig	geen
werken aan draagvlak bij ouders/MR	35	16	21	21	67	3	53	20	matig	matig
werken aan draagvlak bij leerlingen	39	19	0	100	0	33	50	3	geen	zwak
beschikbaarheid onderwijs-/klassenassistent	33	33	20	32	47	7	37	23	matig	geen
beschikbaarheid ondersteuning door swv	23	29	15	23	0	34	47	23	sterk	geen
beschikbaarheid (para)medische ondersteuning/zorg	55	16	55	14	63	7	47	20	sterk	matig
beschikbaarheid jeugdhulp	10	42	26	26	17	40	13	50	geen	matig
aandacht inclus. onderwijsstrategieën in klas	16	29	18	21	33	3	23	17	sterk	zwak
toegankelijk/geschiktheid schoolgebouw	37	40	21	47	63	7	60	17	sterk	matig
professionalisering van het onderwijsteam	0	35	6	13	3	30	3	47	geen	matig
participatie ouders in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs	39	16	52	11	0	33	47	13	matig	matig
participatie leerlingen in planvorming en uitvoering van inclusiever onderwijs	35	6	35	4	0	27	48	3	sterk	matig

5.4 Ondersteuningsbehoeften

Een belangrijk onderdeel van het onderzoek is het vaststellen van de ondersteuningsbehoeften bij scholen die aan inclusiever onderwijs (willen) werken. Het platform Naar Inclusiever Onderwijs ontwikkelt samen met de aangesloten profielorganisaties een ondersteuningsaanbod voor deze scholen. Scholen is 11 mogelijke onderwerpen van ondersteuning voorgelegd met de vraag welke onderwerpen deel moeten uitmaken van een ondersteuningsaanbod voor scholen en besturen die werken aan inclusiever onderwijs.

Van de 30 scholen die de vraag over een gewenst ondersteuningsaanbod hebben beantwoord, noemt 70% 1 tot 5 van de 11 onderwerpen. De overige 30% heeft er 6 tot 8 aangevinkt.

Zes van iedere tien vo-scholen (60%) hebben behoefte aan een overzicht van verantwoorde mogelijkheden voor voortgezette professionalisering voor onderwijsmedewerkers, gevolgd door werkbezoeken aan inclusieve scholen en het periodiek organiseren van (landelijke) conferentie van het platform Naar Inclusiever Onderwijs (elk 53%). Iets minder dan de helft (47%) heeft belangstelling voor aandacht voor praktijkvoorbeelden over inclusiever onderwijs in de media van onderwijs(profiel)-organisaties en het platform Naar Inclusiever Onderwijs, en leernetwerken binnen de onderwijsprofiel-organisaties voor bestuurders/schoolleiders die met inclusiever onderwijs bezig zijn. Alle andere genoemde onderwerpen waarop ondersteuning geboden kan worden, zijn als wenselijke ondersteuning door 17% tot 37% van de scholen voor voortgezet onderwijs aangemerkt (tabel 5-4).

De school die 'andere ondersteuningsbehoefte' heeft aangevinkt, licht deze toe met de suggestie/vraag 'Hoe (jeugd)zorg te organiseren in de school in samenwerking met gemeentes en zorgaanbieders.'

Geen van de onderwerpen van een gewenst ondersteuningsaanbod vertoont samenhang met de vaste set van schoolkenmerken.

Tabel 5-4 Gewenste onderwerpen van het ondersteuningsaanbod voor scholen/besturen die werken aan inclusiever onderwijs (meer antwoorden mogelijk, in procenten, n=30)

overzicht van verantwoorde mogelijkheden voor voortgezette professionalisering voor onderwijsmedewerkers (o.a. leraren, intern begeleiders, klassenassistenten e.d.)	60
organiseren van werkbezoeken aan inclusieve scholen	53
periodiek organiseren van (landelijke) conferentie van het platform Naar Inclusiever Onderwijs (uitwisselen ervaringen en kennis, praktijkvoorbeelden, inspiratie)	53
aandacht voor praktijkvoorbeelden over inclusiever onderwijs in de nieuwsberichten/magazines/websites van de onderwijs(profiel)organisaties en het platform Naar Inclusiever Onderwijs	47
leernetwerken binnen de onderwijsprofielorganisaties voor bestuurders/schoolleiders die met inclusiever onderwijs bezig zijn	47
goede informatievoorziening voor schoolbestuurders	37
korte leergang voor schoolleiders die behoefte hebben aan uitgebreidere kennismaking	37
toolbox met (verantwoorde) materialen/aanpakken die de praktijkontwikkeling van inclusiever onderwijs in de klas en op school ondersteunen	37
voorzien in korte procesbegeleiding bij het werken aan inclusiever onderwijs op de school	30
themabijeenkomsten over inclusiever onderwijs binnen de profielorganisatie (Verus, VOS/ABB etc.)	23
inrichten van helpdesk voor vragen van aangesloten schoolbesturen/scholen	17
anders	3

Bijlage 1 Tabellen hoofdstuk 3

Tabel B1-1 Samenhang van motieven met kenmerken van de school (alleen statistisch significante resultaten vermeld, variantieanalyse Anova)

motief met kenmerken van de school	gemiddelde score op motief	meer/ minder dan gemiddelde score	n	F / gemid.
opname van deze leerlingen bepleit vanuit het schoolbestuur				
school met leerlingen met lichamelijke beperkingen	3.2	meer	31	8.526
school zonder leerlingen met lichamelijke beperkingen	1.8	minder		2.8
inhoudelijke richting bepleit vanuit samenwerkingsverband				
ambitie om te consolideren	3.9	meer	24	4.539
ambitie om te groeien	3.0	minder		3.4
het ontbreken van vso-scholen in de nabije omgeving				
met vernieuwingsonderwijs op school	1.2	minder	31	4.941
geen vernieuwingsonderwijs op school	2.2	meer		1.8
speciale groep/ klas voor deze leerlingen in onze school/schoolterrein				
in startfase	1.4	minder	31	7.912
in gevorderde fase	3.0	meer		2.5
thuiszitters of in zorginstelling op reguliere school onderwijs geven				
school met leerlingen met lichamelijke beperkingen	3.7	meer	31	5.731
school zonder leerlingen met lichamelijke beperkingen	2.3	minder		3.3
financiële redenen (o.a. door krimpende leerlingenaantallen)				
met vernieuwingsonderwijs op school	2.2	meer	31	4.707
geen vernieuwingsonderwijs op school	1.4	minder		1.8
beschikbare ondersteuning voor school vanuit samenwerkingsverband				
met vernieuwingsonderwijs op school	2.7	minder	31	6.342
geen vernieuwingsonderwijs op school	3.7	meer		3.3

Voor alle vermelde associaties: $p < .05$.

Bijlage 2 Tabellen hoofdstuk 4

Tabel B2-1 Samenhang van aandachtsgebieden met kenmerken van scholen voor voortgezet onderwijs die aan inclusiever onderwijs werken (alleen statistisch significante resultaten vermeld, variantieanalyse Anova)

aandachtsgebied	gemiddelde score op aandachtsgebied	meer/ minder dan gemiddeld aandacht	n	F / gemid.
onderwijskundige en sociale integratie				
school met leerlingen met een verstandelijke beperking	2.4	meer	31	5.343
school zonder leerlingen met een verstandelijke beperking	2.0	minder		2.3
school met leerstofjaarklassensysteem	2.2	minder	31	4.920
school zonder leerstofjaarklassensysteem	2.5	meer		2.3
school met leerlingen met een lichamelijke beperking	2.3	meer	31	4.666
school zonder leerlingen met een lichamelijke beperking	2.0	minder		2.2
beschikbaarheid ondersteuning van jeugdhulp/zorg				
school met leerlingen met een lichamelijke beperking	2.1	meer	31	6.824
school zonder leerlingen met een lichamelijke beperking	1.6	minder		2.0

Voor alle vermelde associaties: $p < .05$.

Tabel B2-2 Samenhang van gebieden waarop vorderingen zijn gemaakt met kenmerken van scholen voor voortgezet onderwijs die aan inclusiever onderwijs werken (alleen statistisch significante resultaten vermeld, variantieanalyse Anova)

aandachtsgebied met onderliggende onderwerpen	gemiddelde score op aandachtsgebied	meer/ minder dan gemiddeld aandacht	n	F / gemid.
onderwijskundige en sociale integratie				
school met leerstofjaarklassensysteem	2.1	minder	31	4.288
school zonder leerstofjaarklassensysteem	2.4	meer		2.2
expertise/beschikbaarheid speciale onderwijszorg				
school met leerlingen met verstandelijke beperking	2.0	minder	31	9.389
school zonder leerlingen met verstandelijke beperking	2.3	meer		2.2
school met leerlingen met zintuigelijke beperking	1.9	minder	31	5.216
school zonder leerlingen met zintuigelijke beperking	2.2	meer		2.2
beschikbaarheid ondersteuning van jeugdhulp/zorg				
ambitie van de school: groei	1.5	minder	26	6.421
ambitie van de school: consolideren	2.3	meer		1.9

Voor alle vermelde associaties: $p < .05$.

Bijlage 3 Tabellen hoofdstuk 5

Tabel B3-1 Samenhang van prioriteitsgebieden met kenmerken van scholen voor voortgezet onderwijs die werken aan inclusiever onderwijs (alleen statistisch significante resultaten vermeld, variantieanalyse Anova)

prioriteitsgebied met onderliggende onderwerpen	gemiddelde score op prioriteitsgebied	meer/ minder dan gemiddeld prioriteit	n	F / gemid.
draagvlak voor inclusiever onderwijs				
school verzorgt vernieuwingsonderwijs	1.5	minder	30	4.259
school verzorgt geen vernieuwingsonderwijs	1.9	meer		1.8
beschikbaarheid ondersteuning jeugdhulp/zorg				
school met leerlingen met lichamelijke beperkingen	2.2	meer	30	4.343
school zonder leerlingen met lichamelijke beperkingen	1.7	minder		2.1

Voor alle vermelde associaties: $p < .05$.